

Aanzet

Historisch tijdschrift

• jaargang 35 nr.3

**Het falen van de VN in de preventie van
de Rwandese genocide
Ivo van Arendonk**

**De Nederlandse pers over de wereldkam-
pioen mensenrechtenschendingen van
1978
Douwe Duvekot**

**Laconofilie: de voortdurende extreem-
rechtse fascinatie met Sparta
Reinier Langerak**

**Van Thorbecke tot Van Thijn. Het burge-
meestersambt in Nederland
Daan Elling**

Beste lezer,

Voor u ligt het laatste nummer van de 35e jaargang van *Historisch Tijdschrift Aanzet*. Tot onze spijt is deze editie wegens de huidige omstandigheden verlaat uitgekomen, maar het bevat wel weer een mooie samenstelling van afwisselende artikelen en rubrieken.

De openingsceremonie van het wereldkampioenschap voetbal van 1978 in Argentinië vormde de start van een toernooi dat in het teken stond van de vele misdaden die onder het regime van de Argentijnse president Jorge Videla werden begaan. Douwe Duvekot verdedigt in zijn artikel de Nederlandse deelname aan het toernooi en toont aan dat sport kan bijdragen bij de bestrijding en bewustmaking van een politiek probleem. In het artikel van Ivo van Arendonk staat de periode kort voorafgaand aan de Rwandese genocide centraal.

Op basis van rapporten van de VN bestudeert Ivo het uitblijven van handelen van de vredesmissie rondom de preventie van de Rwandese genocide. Onze oud-hoofdredacteur Daan Elling schrijft over een fenomeen dicht bij huis, namelijk de verandering van het burgemeestersambt in Nederland. In het artikel laat Daan zien hoe de aandacht voor het representatieve element van het ambt is toegenomen. Reinier Langerak gaat verder terug in de tijd en behandelt in zijn artikel de wijze waarop de Griekse stadstaat Sparta al eeuwenlang een rol speelt in de vorming van Westerse identiteiten.

De Aanzet maakt vanaf dit nummer gebruik van een wisselrubriek en herintroduceert de ‘Beeldspraak’. Hierin onderzoekt Matthieu van Laar het icoon van de Maagd van Guadeloupe. De visuele bron toont volgens hem een paradox tussen onderdrukking en vrijheid, ontstaan door haar koloniale verleden. Een andere tweestrijd wordt verder gevoerd in de Tegenzet, waarin Erik Jacobs de voordelen van het vermijden van de ik-vorm in academisch taalgebruik uiteenzet.

Gijs Toussaint pleit in de Voorzet voor de versoepeling van de aanwezigheidsplicht bij hoorcolleges. Studenten kunnen daarin volgens hem meer verantwoordelijkheid krijgen dan nu het geval is. Lorena de Vita, winnaar van de prijs ‘Docenttalent’ in 2020, vertelt in gesprek met *de Aanzet* over de idealen die zij hooghoudt in haar klaslokaal. In plaats van een tentoonstelling te bezoeken is *de Aanzet* in gesprek gegaan met conservator René de Kam over museumbeheer in corona-tijd, de unieke geschiedenis van Utrecht en de tentoonstelling *De ommuurde stad* die in september werd geopend. Ten slotte bevat dit nummer twee boekrecensies.

Veel leesplezier!

Namens de redactie,

Fabienne Maraite
Wieger Lagerveld
Hoofdredacteurs

UHSK

Historisch Tijdschrift Aanzet is opgericht in 1982. Sinds 2000 wordt het tijdschrift uitgegeven door de Utrechtse Historische Studentenkring. Deze jaargang bestaat uit drie nummers.

De redactie biedt jonge historici de ruimte artikelen te publiceren op basis van historisch onderzoek of recente historische uitgaven.

De Aanzetredactie bestaat uit studenten Geschiedenis die op vrijwillige basis werken.

De redactie heeft ernaar gestreefd rechthebbenden van copyright te achterhalen. Zij die menen aanspraak te maken op bepaalde rechten worden vriendelijk verzocht contact op te nemen.

POSTADRES

Historisch Tijdschrift Aanzet
Drift 6
3512 BS Utrecht

ONLINE

aanzet.redactie@uhsk.nl
aanzet.wordpress.com

ABONNEMENTEN

Sluit een abonnement af door een email te sturen naar aanzet.redactie@uhsk.nl.

Een jaarabonnement kost 10,-.

Een steunlid betaalt 15,-.

Losse nummers zijn op aanvraag beschikbaar en kosten 5,-.

Rek. nr.: NL45 TRIO 0379 4550 80

t.n.v. UHSK Utrecht

o.v.v. het gewenste abonnement

HOOFDREDACTIE

Wieger Lagerveld
Fabienne Maraite

EINDREDACTIE

Bram Benthem

WEBREDACTIE

Dasja Zonneveldt

VORMGEVING

Larissa Biemond
Steven de Boer

REDACTIE

Omar Bugter, Daan Elling, Caroline Kreysel, Ellen Linderhof, Melle Meijer, Maud Roelse, Famke Telman, Gijs Toussaint

REDACTIERAAD

prof. dr. Annelien de Dijn, dr. Marijke Huisman, prof. dr. Jacco Pekelder, dr. Carine van Rhijn en dr. Saskia Stevens

OMSLAG

Leonidas bij Thermopylae. Bron: Wikimedia Commons.

- 3 Redactioneel
Wieger Lagerveld en Fabienne Maraite

ARTIKELen

- 6 Rwanda, that's in Africa isn't it? Het falen van de VN in de preventie van de Rwandese genocide
Ivo van Arendonk
- 14 De Nederlandse pers over de wereldkampioen mensenrechten dingen van 1978
Douwe Duvekot
- 26 Laconofilie: de voortdurende extreemrechtse fascinatie met Sparta
Reinier Langerak
- 34 Van Thorbecke tot Van Thijn. Het burgemeestersambt in Nederland
Daan Elling

RUBRIEKEN

- 22 Beeldspraak
Matthieu van Laar
- 42 Tegenzet
Erik Jakobs
- 45 De passie van... Lorena De Vita
Caroline Kreysel en Maud Roelse
- 50 Voorzet
Gijs Toussaint

RECENSIES

- 53 Interview: *De Ommuurde Stad* ten tijde van pandemie
Steven de Boer en Melle Meijer
- 55 #Waterislife
Caroline Kreysel
- 57 Een open wond
Wieger Lagerveld

Rwanda, that's in Africa isn't it?

Het falen van de VN in de preventie van de Rwandese genocide

Afb. 1: Gedenkplaats voor omgekomen Belgische blauwhelmen in Kigali. Bron: Wikimedia Commons.

Ivo van Arendonk

Over de Rwandese genocide van 1994 is veel gepubliceerd, veelal op basis van rapporten en interviews achteraf. Toch is er nagenoeg geen onderzoek gedaan naar de rapporten die de Verenigde Naties ontvingen, kort voorafgaand aan de genocide. In dit artikel duikt Ivo van Arendonk verder in het onderzoek naar de Rwandese genocide. Aan de hand van deze rapporten van de VN-vredesmissie in Rwanda bestudeert Ivo het (uitblijven van) handelen van de VN rondom de preventie van de Rwandese genocide. Hoe is de VN gewaarschuwd over de escalerende situatie in Rwanda, en hoe heeft de Veiligheidsraad hierop gereageerd?

‘Opnieuw vroeg ik talloze keren ver-geefs om hulp. Erger, landen trokken hun blauwhelmen terug. Ik bleef over met 454 Afrikaanse en 11 Canadese soldaten’, vertelde generaal buiten dienst Roméo Dallaire op 10 december 2019 aan het *Algemeen Dagblad*.¹ Dal-laire diende als commandant van de vrede-smissie van de Verenigde Naties (VN) in Rwanda ten tijde van de Rwandese genocide. 25 jaar na dato voelt hij nog steeds de gevolgen van deze gebeurte-nis en de nalatigheid van de VN om de Rwandezen te beschermen: ‘Het was afschuwelijk. Wat daar gebeurde was een aanslag op de menselijkheid.’² De twee grootste bevolkingsgroepen van Rwanda, de Hutu en de Tutsi, leefden al jaren op gespannen voet. Daarom had de VN op 5 oktober 1993 goedkeuring gegeven voor een vredesmissie in Rwan-da.³ Deze missie moest bijdragen aan

De Hutu en de Tutsi leefden al jaren op gespannen voet.

de stabiliteit van Rwanda, maar kreeg slechts 2.500 militairen en beperkte middelen tot haar beschikking. Machte-loos moesten zij toekijken hoe etnische en politieke spanningen opliepen.⁴ Na de dood van de Hutu-president Juvénal

Habyarimana op 6 april 1994 escaleer-den deze spanningen. Extremistische Hutu-milities en gewone burgers gin-gen de straat op met slechts één doel: zo veel mogelijk Tutsi en gematigde Hutu vermoorden. Na honderd dagen van bruto geweld waren ruim 800.000 Rwandezen gedood.⁵

Op 16 december 1999 presenteer-de een onafhankelijke commissie een rapport over het handelen van de VN tijdens de genocide van Rwanda, waarin zij de fouten van de VN aanstipte.⁶ De VN-Veiligheidsraad is verantwoordelijk voor het bewaren van wereldwijde vei-ligheid en had, volgens de commissie, in Rwanda gefaald die verantwoordelijk na te leven.⁷ De vredesmissie had een te beperkt mandaat en te groot tekort aan middelen om het land te kunnen stabi-liseren. Toen de genocide begon, werd de ernst van de situatie te laat ingezien en werd er daardoor te laat ingegrepen.⁸ De beperkte omvang van de vredesmis-sie liet al zien dat er binnen de interna-tionale gemeenschap weinig bereidheid was om zich serieus te bemoeien met de situatie in Rwanda. Daarnaast was er bij de Veiligheidsraad onvoldoende informatie beschikbaar over de situatie in Rwanda.⁹

De conclusie van dat rapport wordt

5 Ibidem, 2.

6 *Report of the Independent Inquiry into the actions of the United Nations during the 1994 genocide in Rwanda*, 16 december 1999.

7 Artikel 24 van het Handvest van de Verenigde Naties.

8 *Report of the Independent Inquiry*, 35.

9 Roméo Dallaire, *Shake hands with the devil. The failure of humanity in Rwanda* (New York 2003) 55.

1 Hans van Zon, ‘De blauwhelm die de duivel ontmoette in Rwanda’, *Algemeen Dagblad*, 10 december 2019.

2 Ibidem.

3 Resolutie 872 van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties, 5 oktober 1993.

4 Michael N. Barnett, *Eyewitness to a genocide. The United Nations and Rwanda* (Ithaca 2012) 1.

onderschreven door meerdere historici, zoals Linda Melvern en Michael Barnett. Ook zij concludeerden dat de VN tekort is geschoten bij de preventie van de genocide.¹⁰ Fred Grünfeld en Anke Huijboom wijzen ook met de beschuldigende vinger naar de VN. Zij onderzochten documenten van onder andere Human Rights Watch en de Belgische Senaat en concludeerden dat de VN signalen over de verslechterende situatie in Rwanda negeerde en de dreiging te laat erkende.¹¹

Conflict management is voor de VN een belangrijk proces. Zij maakt gebruik van *early warning mechanisms* om waarschuwingen over oplopende conflicten te verwerken. Dit is een ingewikkeld proces met veel verschillende aspecten. Zo moet er rekening gehouden worden met concrete structuren, zoals *An Agenda for Peace*, waarin is vastgelegd hoe de VN moet handelen in conflictgebieden, maar ook met de menselijke capaciteit om conflicten te begrijpen. Elk conflict heeft andere sociale, etnische, politieke en economische aspecten, waardoor ervaringen van operaties uit het verleden geen garanties bieden voor toekomstige conflicten.¹² Daarbij komt ook nog dat de VN

dagelijks veel verschillende rapporten ontvangt. In 1994 was dit systeem niet voldoende bemand om alle rapporten te kunnen verwerken. Daarom was de presentatie van de waarschuwing ook van groot belang voor de verwerking ervan. Het handelen naar deze waarschuwingen hangt samen met veel factoren. Zo hebben militaire interventies van de VN invloed op de mate van ontwikkelingshulp en buitenlandse investeringen in de betreffende regio.¹³ Aan de andere kant betoogt John Clarke dat conflict management vaak te laat komt en dat vredesmissies sturen naar een geëscaleerd conflict zinloos is. Hij benadrukt daarom het belang van het op tijd herkennen van indicaties van een aanstaand conflict.¹⁴ Een *early warning* werkt dus alleen als de waarschuwing op het juiste moment en op de juiste manier wordt geuit en er adequaat op wordt gereageerd.

De Veiligheidsraad faalde in het bewaren van veiligheid in Rwanda.

Er is binnen de wetenschappelijke literatuur consensus over het feit dat de VN tekortgeschoten is in de preventie van de Rwandese genocide. Daarbij is veel gebruikgemaakt van latere rapporten

10 Linda Melvern, *A people betrayed. The role of the West in Rwanda's genocide* (Londen 2005); Linda Melvern, 'The Security Council. Behind the scenes', *International Affairs* 77 (2001) 1, 101–111; Barnett, *Eyewitness to a genocide*; Michael N. Barnett, 'The UN Security Council, indifference, and genocide in Rwanda', *Cultural Anthropology* 12 (1997) 4, 551–578.

11 Frederik Grünfeld en Anke Huijboom, *The failure to prevent genocide in Rwanda. The role of bystanders* (Leiden 2007).

12 Touko Piiparinen, *The transformation of UN conflict management. Producing images of*

genocide from Rwanda to Darfur and beyond (Londen 2010).

13 Micah Zenko en Rebecca R. Friedman, 'UN early warning for preventing conflict', *International Peacekeeping* 18 (2011) 1, 21–37.

14 John N. Clarke, 'Early warning analysis for humanitarian preparedness and conflict prevention', *Civil Wars* 7 (2007) 1, 71–97.

en interviews die achteraf plaatsvonden. De vredesmissie in Rwanda heeft gedurende haar inzet tientallen rapporten gestuurd naar New York, maar deze zijn niet gebruikt in wetenschappelijk onderzoek. Om het handelen van de VN in Rwanda te analyseren, is het noodzakelijk om te kijken naar de informatie die toentertijd beschikbaar was. Daarom wordt in dit onderzoek gekeken naar hoe de VN is gewaarschuwd over de oplopende spanningen in Rwanda en hoe daar in de Veiligheidsraad op werd gereageerd.

Internationale inmenging in Rwanda

Rwanda viel in 1916 in Belgische handen. De kolonisator hield de touwtjes in handen door de Tutsi, een zeer kleine minderheid, op de bestuurlijke functies te plaatsen. Hiermee behielden de Belgen controle over de Rwandese bevolking, die voor 85% uit Hutu bestond. Na zestig jaar aan Tutsi-overheersing stonden de twee bevolkingsgroepen op gespannen voet.¹⁵ Toen Rwanda in 1962 onafhankelijk werd, botsten de Hutu en de Tutsi op een gewelddadige manier. Veel Tutsi vluchtten naar het buurland Oeganda, waar hun nakomelingen in 1987 het Rwandan Patriotic Front (RPF) oprichtten.¹⁶ Zij vielen in 1990 Rwanda binnen, waarna een bloedige burgeroorlog ontstond tegen het regime van Habyarimana, een Hutu. Op 3 augustus 1993 werd een vredesakkoord getekend dat een einde

moest maken aan de oorlog. Om de implementatie van het vredesakkoord en de installatie van een transitieregering te overzien, werd de VN gevraagd een vredesmissie te stationeren in Rwanda.¹⁷ Deze missie stond een complexe taak te wachten, maar bestond uit slechts 2548 blauwhelmen, waaronder medische troepen en ongewapende waarnemers, en opereerde bovendien onder een passief mandaat.¹⁸ Dit aantal stond in schril contrast met de andere grote vredesmissies in de jaren negentig. Zo waren er in Cambodja 20.000 blauwhelmen gestationeerd, in Somalië bijna 30.000 en in het voormalige Joegoslavië 40.000.¹⁹

Op 22 oktober 1993 arriveerden de eerste eenheden van de vredesmissie in Rwanda. Gedurende hun verblijf zouden ze getuige zijn van de ontwikkelingen die uiteindelijk zouden leiden tot de Rwandese genocide. In de periode van 25 oktober 1993 tot 5 april 1994 verstuurden zij ruim 120 *situation reports* naar de VN in New York, waarin zij hun ervaringen uit het veld deelden.²⁰ Uit deze rapporten blijkt dat de vredesmissie op de hoogte was van de groeiende spanningen in Rwanda. Er werd melding gemaakt van moordpartijen, waarbij tientallen doden

17 Melvern, *A people betrayed*, 53.

18 Grünfeld en Huijboom, *The failure to prevent genocide in Rwanda*, 266.

19 Verenigde Naties, 'Past peacekeeping operations', <https://peacekeeping.un.org/en/past-peacekeeping-operations> (11 mei 2020).

20 The National Security Archive, Roméo Dallaire en Jacques-Roger Booh-Booh, *UNAMIR Weekly Situation Report 1-25* (25 oktober 1993 - 5 april 1994).

15 Gérard Prunier, *The Rwanda crisis. History of a genocide* (Londen 1998) 5.

16 Peter Uvin, 'Ethnicity and power in Burundi and Rwanda: different paths to mass violence', *Comparative Politics* 31 (1999) 3, 253-271, aldaar 256.

Afb. 2: Een Russische VN-soldaat speelt met een kindje in een vluchtelingenkamp in Ruhengeri, 26 juli 1994. Bron: UN Multimedia.

vielen. Onder de slachtoffers waren een minister van de sociaaldemocratische partij en de president van een extreem-rechtse Hutu-partij. Er waren talloze gewelddadige incidenten, zoals granaat-aanvallen, mishandelingen en hinderlagen. Niet alleen Rwandezes, maar ook het hoofdkwartier van de vredesmissie en een aantal blauwhelmen waren doelwit van aanvallen. De vredesmacht kon vrijwel niets uitrichten tegen deze groeiende onrust en de toestroom van wapens in het land. Vanaf het begin werd in de rapporten geklaagd over het gebrek aan mankracht, voorraden en materieel. Er waren bij lange na niet genoeg voertuigen beschikbaar, dus de blauwhelmen konden nauwelijks reageren op geweldsincidenten. Een aantal voertuigen kon geleend worden van de vredesmissies in Cambodja en Mozambique, maar deze waren in zeer

slechttestaat en nauwelijks een aanwinst. Steeds vaker ging de roep om meer middelen gepaard met een zorgelijke constatering dat de effectiviteit van de missie ernstig in gevaar was. Het gebrek aan mobiliteit betekende namelijk dat de aanwezigheid van de VN vrijwel alleen merkbaar was in de hoofdstad Kigali en dat de blauwhelmen nauwelijks invloed hadden op het platteland. Een van de onderdelen van de vredesmissie bestond uit een groep van 81 waarnemers die de 170 kilometer lange grens met Oeganda moesten controleren om de toevoer van wapens naar de RPF te beperken. Door het tekort aan voertuigen was hier echter weinig controle op. Er kwamen tegelijkertijd ook rapporten binnen over de distributie van wapens onder burgers en extremistische Hutu-milities, maar er werd geen toestemming verleend om de wapendepots te onderzoeken en binnen te vallen. Dit zorgde voor spanningen tussen de RPF en de Rwandese regering. Geregeld waren er incidenten tussen deze partijen, vaak gepaard met de nodige beschuldigingen aan beide kanten. Het onderlinge wantrouwen zorgde ervoor dat de installatie van de transitieregering keer op keer uitgesteld werd. Hierdoor bleef politieke stabiliteit uit, een belangrijke vereiste om het vredesproces te volbrengen. Sterker nog, de politieke en etnische spanningen liepen alleen maar op.

In de situation reports die door de commandanten van de vredesmissie zijn gestuurd, werd geen duidelijke indicatie gegeven van de aanstaande genocide, maar worden er wel degelijk veel early warnings uitgesproken over de groeiende onrust en de verslechterende

veiligheidssituatie. Het rapport van 18 januari meldde een aantal zorgelijke ontwikkelingen:

The personnel have not had any leave nor CTO (Certificate to Operate, red.) since 19 dec 93 due to the state of tension/apprehension and uncertainty. Extensive UNAMIR troops are deployed in the Kigali area which has effect on the overhaul availability of troops throughout the country. Numerous security tasks are being carried out at a maximum level.²¹

Later wordt een incident, waarnaar de politie-eenheid van de vredesmissie onderzoek doet, beschreven:

Investigations together with national gendarmerie in a case of grenade attack against former minister A. Katabarwa, who was driving his car by entering his residence as an unknown male adult of negro threw into said car a packet which exploded and injured mr. Katabarwa and his outside the car standing servant mr. C. Hagenimana.²²

Een van de voorwaarden van de werking van het early warning mechanism was dat de waarschuwing een juiste indicatie van de dreiging meldde. In dit geval hebben de rapporten van de vredesmissie daar niet volledig aan voldaan. Ondanks alle zorgelijke berichtgeving was de toon van de meeste rapporten kalmerend. Het rapport van 18 januari opent de opsomming van oplopende spanningen en incidenten met de volgende uitspraak: 'The past week no major incident happened. The situation in the mission area is

relatively calm.'²³ Hierdoor kwam de ernst van de boodschap niet goed over. Bovendien werd er ook weinig verwezen naar het etnische aspect van de spanningen. Enkele keren kwamen Tutsi-slachtoffers en extremistische retoriek naar voren, maar meestal werd het conflict vooral gepresenteerd als een politiek conflict. Toch werd een van de meest cruciale etnische aspecten van het conflict wél benoemd. In buurland Burundi speelde zich tegelijkertijd ook een gewelddadig conflict af tussen Hutu en Tutsi. In de situation reports werden regelmatig zorgen uitgesproken over de vele Burundese Hutu's die naar Rwanda waren gevlucht. Door hun traumatische ervaringen waren zij kwetsbaar voor extremistische retoriek en radicalisering door Rwandese Hutu-milities.²⁴

Vergaderingen van de VN-Veilighedsraad

In de periode voorafgaand aan de genocide heeft de VN-Veilighedsraad drie keer vergaderd over de situatie in Rwanda en de resultaten van de vredesmissie, op 6 januari, 17 februari en 5 april 1994. In deze vergaderingen werden onder andere rapporten van de secretaris-generaal besproken en resoluties opgesteld. Hieruit blijkt dat de Veilighedsraad zeer positief keek naar de ontwikkelingen in Rwanda. Er waren enige zorgen over het uitblijven van de overgangsregering en over de vele moordpartijen. Ook het conflict in Burundi en de invloed van de vele vluchtelingen op de stabiliteit in de

21 Jacques-Roger Booh-Booh, *UNAMIR Weekly Situation Report 14*, verstuurd op 18 januari 1994, 1.

22 Ibidem, 4.

23 Ibidem, 1.

24 Uvin, 'Ethnicity and power in Burundi and Rwanda', 253.

regio werden als zorgelijk aangestipt. Dit was echter niet voldoende om de positieve stemming te drukken. De Veiligheidsraad had de klachten over een tekort aan materieel weten weg te nemen met de levering van radio's en voertuigen van de vredesmissies in Cambodja en Mozambique. Meerdere malen werd in de raad benadrukt hoe cruciaal de bijdrage van de vredesmissie was en werd waardering uitgesproken over hun inzet. De Veiligheidsraad was zeer positief over de ontwikkelingen in het land, hoe het staakt-het-vuren werd nageleefd en hoe de veiligheidssituatie stabiliseerde. Ondanks dat de politieke situatie nog altijd zeer fragiel was en de beloofde transitieregering, een coalitie met de voornaamste partijen die het land naar een democratie moest begeleiden, vooralsnog uitbleef, hield de Veiligheidsraad het vertrouwen in de bereidheid van de Rwandese partijen om de vredesakkoorden te implementeren.²⁵

De doorwerking van waarschuwingen uit het veld

In de vergaderingen van de VN-Veiligheidsraad werd een heel ander beeld

25 Report of the Secretary-General on the United Nations Assistance Mission for Rwanda, 30 december 1993.

Second Progress Report of the Secretary-General on the United Nations Assistance Mission for Rwanda, 30 maart 1994.

Verslag van de 3326e vergadering van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties, 6 januari 1994.

Verslag van de 3337e vergadering van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties, 17 februari 1994.

Verslag van de 3358e vergadering van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties, 5 april 1994.

geschetst van de situatie dan in de 25 wekelijkse situation reports die vanaf de inzet van de vredesmissie in Rwanda tot aan de vooravond van de genocide zijn verstuurd. In elk rapport werd melding gemaakt van de materiële, logistieke en menselijke tekorten waarmee de missie kampte. De commandanten spraken hun zorgen uit over het gebrek aan voertuigen, en de slechte staat van de aanwezige voertuigen, waardoor zij nauwelijks konden patrouilleren en niet konden reageren op incidenten. Steeds vaker ging deze noodkreet gepaard met de waarschuwing dat de missie in gevaar kwam als ze niet snel versterkingen zouden ontvangen. De situatie in Rwanda vereiste een proactieve houding van de vredesmissie, iets wat zij niet kon bieden. Er kwamen rapporten binnen over de distributie van wapens onder burgers. De vredesmissie was op de hoogte van een aantal wapendepots, maar kon deze niet ontruimen. Het aantal moordpartijen in het land steeg. Bij deze vaak goed voorbereide acties vielen tientallen doden. Bij een van deze hinderlagen raakte ook een VN-waarnemer gewond. Dit was niet de enige keer dat blauwhelmen doelwit waren van aanslagen. Wederom kon er niet daadkrachtig gereageerd worden. Ook Rwandese politici waren vaak het doelwit. Twee belangrijke leiders, van de sociaaldemocraten en van een extremistische Hutu-partij, werden vermoord en vele anderen werden belaagd. Hierdoor liep de installatie van de overgangsregering vertraging op. Die installatie was cruciaal voor het vredesproces, maar is nooit gerealiseerd. Ook de etnische spanningen tussen de Hutu en de Tutsi werden genoemd in de rapporten. De

invloed van Hutu-extremisten groeide en het aantal incidenten waarbij Tutsi het slachtoffer waren nam toe. Tegelijkertijd groeiden de spanningen in het zuiden van Rwanda, waar veel Burundese vluchtelingen verbleven. Zij waren Burundi ontvlucht na een bloedig conflict tussen de Hutu en de Tutsi en namen deze spanningen mee naar Rwanda.²⁶

De situation reports schetsten een zorgwekkend beeld, maar de Veiligheidsraad nam dit beeld niet over. Zorgen over tekorten, geweldsincidenten, wapendistributie en wapendepots werden niet gedeeld in de Veiligheidsraad. Integendeel, de implementatie van het vredesakkoord en het staakt-het-vuren werden geprezen als een succes. Hoewel de situation reports nooit direct de etnische spanningen benoemden, werd er regelmatig melding gemaakt van extremistische milities en etnisch geweld. Ook dit werd nauwelijks benoemd in de Veiligheidsraad. Zij maakte zich zorgen om het conflict in Burundi, maar zag dit vooral als een humanitaire ramp die tot politieke instabiliteit kon leiden. Niemand merkte op dat het conflict in Burundi zich afspeelde tussen dezelfde etnische groepen als in Rwanda, dus het drong ook tot niemand door dat Hutu-milities nieuwe leden zouden kunnen werven onder de talrijke getraumatiseerde Burundese Hutu.

Historici zijn het eens over het feit dat de VN heeft gefaald in de preventie van de Rwandese genocide. Dit onderzoek

De Veiligheidsraad schetste een rooskleuriger beeld dan de situation reports.

naar de situation reports, verstuurd door de vredesmissie ter plaatse, toont echter aan dat de VN op de hoogte moet zijn geweest van de situatie in Rwanda. De verspreiding van wapens onder burgers, het uitblijven van politieke stabiliteit en de groei van het aantal geweldsincidenten waren allemaal aanwijzingen dat de situatie in Rwanda verslechterde. De Veiligheidsraad schetste echter een veel rooskleuriger beeld. Niemand kon de dood van president Habyarimana en de uitbraak van de genocide precies voorspellen. De Veiligheidsraad is echter herhaaldelijk geïnformeerd over de oplopende spanningen en de verslechterende veiligheidssituatie in Rwanda. Zij lieten na om deze rapporten serieus te nemen, hebben te weinig gedaan om de oplopende spanningen te erkennen en hebben niet tijdig gereageerd om de genocide in Rwanda te kunnen voorkomen.

Ivo van Arendonk studeert Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Hij schreef zijn bachelorscriptie over de Rwandese genocide en begint in 2020 aan de master Holocaust and genocide studies aan de Universiteit van Amsterdam. Hij was stagiair bij de Wiardi Beckman Stichting en deed daar onderzoek voor de biografie van Wim Kok.

²⁶ The National Security Archive, Roméo Dallaire en Jacques-Roger Booh-Booh, *UNAMIR Weekly Situation Report 1-25* (25 oktober 1993 - 5 april 1994).

De Nederlandse pers over de wereldkampioen mensenrechtenschendingen van 1978

Alb. 1: Estadio Monumental in Buenos Aires tijdens de openingsceremonie van het WK. Bron: Wikimedia Commons.

Douwe Duvekot

Tijdens de militaire dictatuur van Argentijnse president Jorge Videla hebben veel misstanden plaatsgevonden. In dit artikel betreft Douwe Duvekot de organisatie van het wereldkampioenschap voetbal van 1978 in Argentinië bij de bekendheid van deze misstanden en beargumenteert hij dat een deelname van het Nederlandse nationale voetbalteam de juiste keuze is geweest om aandacht over de misstanden bij de Nederlandse pers te genereren. Sport kan bijdragen aan de bestrijding van een politiek probleem en de auteur toont aan dat een boycot hier niet het juiste middel voor is, door met het WK 1978 een specifiek voorbeeld te geven van een situatie waarin deelname juist een positieve werking had.

In 1978 werd het wereldkampioenschap voetbal gehouden in Argentinië. Zestien nationale elftallen reisden af naar het land dat op dat moment geregeerd werd door het militaire regime van dictator Jorge Rafael Videla. Het gastland werd tot wereldkampioen gekroond en het toernooi liep uit op een volksfeest. De misstanden onder het regime van Videla hingen echter als donkere wolken boven het internationale sportevenement. Verliezend finalist Nederland behoorde tot de landen die hun nationale voetbalteam naar het eindtoernooi afgevaardigd hadden. Het is moeilijk vast te stellen of de Nederlandse staat er fout aan deed om het toernooi niet te boycotten. In tegenstelling tot de medewerking aan een positieve presentatie van Videla kon de Nederlandse deelname namelijk ook de misdaden van de Argentijnse regering onder de aandacht brengen.

Dit onderzoek richt zich op de mate waarin de Nederlandse deelname aan het wereldkampioenschap voetbal van 1978 in Argentinië aandacht heeft gegenereerd in de Nederlandse pers voor de misstanden in het gastland. Om dit te kunnen analyseren is gewerkt met krantenonderzoek. Edities van *De Volkskrant*, *De Telegraaf* en *Trouw* die uitgegeven zijn rond het begin, tijdens en aan het einde van het toernooi zijn bekeken en hierin is de frequentie van nieuwsberichten over Argentinië onderzocht. De keuze voor deze drie kranten is gebaseerd op het landelijke bereik dat zij hadden, evenals de grote beschikbaarheid van vroegere uitgaven van deze drie kranten.

In het boek *Diplomatic games: sport, statecraft and international relations*

since 1945 stelt Andrew Johns dat de verbinding tussen sport en internationale politiek onderbelicht is gebleven en spoort hij de academische wereld aan om meer onderzoek naar dit onderwerp te doen.¹ Recente en toekomstige evenementen die binnen dit debat vallen zijn de Olympische Winterspelen van Sotsji in 2014, die wegens de schendingen van rechten van homoseksuelen ter discussie stonden, en het WK voetbal van Qatar in 2022, dat om de mensenrechtenschendingen van arbeidsmigranten ter discussie staat.²

De samenkomst van sport en politiek was duidelijk aanwezig bij de Olympische Spelen van 1992 in Barcelona. De Koude Oorlog was net afgelopen en Zuid-Afrika mocht na een verbod op deelname van 28 jaar weer meedoen. De voorzitter van het IOC, Juan Antonio Samaranch, sprak van de definitieve scheiding tussen sport en politiek.³ Deze twee waren tot dan toe onlosmakelijk verbonden geweest in de vorm van boycotts en schorsingen, met de boycot van de Verenigde Staten bij de Olympische Spelen in Moskou in 1980 en die van de Sovjet-Unie bij de editie in Los Angeles in 1984 als hoogtepunten. De organisatie van een internationaal sportevenement is een prestigemiddel en wordt gebruikt door landen om

1 Andrew L. Johns, 'Introduction. Competing in the global arena: sport and foreign relations since 1945', in: Heather L. Dichter en Andrew L. Johns (red.), *Diplomatic games. Sport, statecraft, and international relations since 1945* (Lexington 2014) 1-16, aldaar 9.

2 Ibidem.

3 Rob Nixon, 'Apartheid on the run. The South African sports boycott', *Transition* (1992) 58, 68-88, aldaar 87.

zichzelf op een positieve manier aan de wereld te laten zien. Staten hebben in het verleden sporttoernooien gebruikt om de wereld te doen geloven dat in het land correct en vreedzaam werd gehandeld. Een voorbeeld is Berlijn als gaststad van de Olympische Spelen in 1936. Adolf Hitler was hier net aan de macht gekomen en was met zijn nationaalsocialistische regering de gastheer. Het toernooi kende veel innovaties en tot de dag van vandaag staat het bekend als één van de weinige positieve dingen die Hitler in Duitsland heeft gedaan.⁴ Wat echter negatief voor de nazi's uitpakte, was het succes van de donkere Amerikaanse atleet Jesse Owens, die daarmee de geloofwaardigheid van de Arische superioriteit deed afnemen.⁵

Afb. 2: Jorge Videla legt de presidentiële eed af bij zijn inauguratie. Bron: social.shorthand.com

4 David Clay Large, *Nazi games. The Olympics of 1936* (New York 2007) 14.

5 Johns, 'Introduction. Competing in the global arena', 2.

Marlene Goldsmith schreef dat een sportboycot niet werkt, omdat bij de keuze wie wel en wie niet te boycotten veel willekeur aanwezig is.⁶ Zo ontnam het IOC Zuid-Afrika de deelname aan de Olympische Spelen vanwege zijn apartheidsregime, maar Saoedi-Arabië niet, ondanks de grootschalige schendingen van de rechten van vrouwen. Sport en politiek moeten wat Goldsmith betreft volledig gescheiden blijven.⁷ Een reactie op dit artikel stelt dat het Afrikaans Nationaal Congres na het einde van de apartheid in Zuid-Afrika sportboycots juist zag als de potentieel meest succesvolle factor in de strijd tegen het witte regime.⁸

Dit onderzoek draagt bij aan de kwestie over het nut van sportboycots door te onderzoeken of de deelname aan het WK 1978 in Nederland aandacht heeft gegenereerd voor de Argentijnse staatsmisdrijven en op die manier een positieve werking heeft gehad op de strijd tegen de misstanden.

Weinig negatieve nadruk op de junta

'Leger zet Argentijnse president af.'⁹ Met deze kop opende *Het Parool* op 23 maart 1976. President Isabel Perón werd op die dag door de militaire junta onder leiding van Jorge Videla aan de kant geschoven en Argentinië

6 Marlene Goldsmith, 'Sporting boycotts as a political tool', *The Australian Quarterly* 67 (1995) 1, 11-20, aldaar 18.

7 Ibidem.

8 P.G. Wilson, 'Sporting boycotts as a political tool [Reply to Goldsmith, Marlene]', *The Australian Quarterly* 67 (1995) 4, 89-91, aldaar 90.

9 'Leger zet Argentijnse president af', *Het Parool*, 24 maart 1976.

veranderde van een democratie in een militaire dictatuur. Al in 1966 had de wereldvoetbalbond FIFA Argentinië aangewezen voor de organisatie van het WK voetbal, maar in de jaren onder president Perón waren er weinig voorbereidingen getroffen. Hierom dreigde de FIFA de toewijzing terug te draaien. Videla zag het WK echter als een manier om Argentinië op een positieve manier op de kaart te zetten, dus hij bracht de organisatie op gang. Vanaf dat moment werd tien procent van het nationale budget gebruikt voor voorbereidingen en werden er veranderingen doorgevoerd in de journalistiek. De nationale pers werd onder strenge censuur gesteld, op straffe van schorsingen voor de kranten en gevangenisstraffen of verbanningen voor de journalisten. Met de internationale pers probeerde Videla daarentegen een goede band te scheppen en de journalisten zo veel mogelijk tegemoet te komen.¹⁰

De nationale pers werd onder strenge censuur gesteld.

Op 29 mei, drie dagen voordat het WK op 1 juni zou aanvangen, verscheen in *Trouw* het nieuwsbericht 'Strenge bewaking voor Oranje'. Het bericht vermeldde dat het Nederlandse voetbalteam richting een eenzaam verblijf in Argentinië werd gestuurd, omdat contact met de buitenwereld vermeden moest worden. 'Opdat de wereld zal

weten dat Argentinië wat kan, is het belangrijkste voetbaltoernooi immers in eerste aanleg als prestatieobject bedoeld.'¹¹ Op dezelfde pagina stonden nog twee nieuwsberichten die op de situatie in Argentinië ingingen. De eerste, met de kop "‘Generale’ een militaire operatie", verkondigde de militaire sfeer die toen al om het toernooi heen hing. In het artikel werd verteld hoe journalisten voordat zij het stadion binnengingen bij de generale repetitie van de openingswedstrijd meerdere malen uitgebreid door militairen werden gecontroleerd. Ook over de verdere organisatie werden louter problemen aangekaart. Een voorbeeld is de traagheid van de controles waardoor bij aanvang van de wedstrijd ruim de helft van de stadionstoeltjes nog niet bezet was. Daarnaast waren er elektronische problemen die het toewijzen van de persplaatsen aan de journalisten bij de daadwerkelijke openingswedstrijd ondermijnden.¹² Het tweede artikel ging in op de politieke situatie van Argentinië. Onder de kop 'Junta op de tribune' sprak het over de aanwezigheid van de militaire leiders bij de openingswedstrijd. Er werd geschreven over beschuldigingen van Amnesty International aan het Argentijnse adres wegens de vele vermiste personen in het land, en over een verbod van de Argentijnse overheid op 'een maandblad over de rechten van de mens'.¹³

Op de openingsdag van het WK ver-

11 'Strenge bewaking voor Oranje', *Trouw*, 29 mei 1978.

12 "‘Generale’ een militaire operatie", *Trouw*, 29 mei 1978.

13 'Junta op tribune', *Trouw*, 29 mei 1978.

10 B.L. Smith, 'The Argentinian Junta and the press in the run-up to the 1978 World Cup', *Soccer & Society* 3 (2002) 1, 69-78, aldaar 69-71.

scheen een artikel in *Trouw* waarin over de televisie-uitzendingen in Nederland werd gesproken met de mededeling: 'Daarnaast zullen de verschillende actualiteitenrubrieken zich intensief bezighouden met de kwalijke kanten van de Argentijnse politiek.'¹⁴ In tegenstelling tot de vorige beschreven krantenartikelen in dit onderzoek werd nu voor het eerst een oordelende toon gebruikt. In de eerder vermelde berichten werd slechts negatief nieuws uit het land beschreven, terwijl bij dit laatste artikel een negatieve beoordeling werd toegevoegd met het woord 'kwalijk'. Op dezelfde dag stond in *De Volkskrant* een artikel met de kop 'WK van de onmacht' waarin een verslaggever ter plaatse kritisch schreef over zijn ervaringen tot dan toe en zijn verwachtingen van het WK. Hij was hierin overwegend negatief en verwachtte dat zonder miraculeuze veranderingen de internationale pers die aanwezig was allesbehalve mild zou zijn over hun bevindingen tijdens het toernooi.¹⁵ *De Telegraaf* schreef, in vergelijking met *Trouw* en *De Volkskrant*, iets minder duidelijk op een negatieve manier over het WK in hun uitgave op de openingsdag van het toernooi, maar kritiek is wel degelijk aanwezig. Zo kwam die kritiek tot uiting in stukken waarin de krant de slechte behandeling van journalisten in Argentinië besprak. Zoals eerder beschreven, waren er problemen met de wedstrijden die elektronisch over de journalisten verdeeld zouden worden, wat volgens

dit artikel zorgde voor chaos en onvrede bij de verslaggevers.¹⁶ Bij alle drie de zojuist besproken kranten werd er bij de uitgave op de eerste speeldag van het WK een negatieve toon gebruikt bij de beschrijvingen van de organisatie van het toernooi. Echter, opgemerkt moet worden dat alleen in *Trouw* een mening werd uitgesproken over de politiek van het land, door middel van het woord 'kwalijk', terwijl *De Volkskrant* en *De Telegraaf* louter spraken over de slechte behandeling van buitenlandse journalisten. Te stellen is dat de gemiddelde toon van de Nederlandse kranten negatief was bij aanvang van het toernooi, maar dat over de misdaden van de junta nog niet veel werd geschreven.

Verdwijningen doen hun intrede

Gedurende het WK liep *De Volkskrant* voorop met het onder de aandacht brengen van de Argentijnse misstanden. Dit deed de krant door middel van een genummerde serie berichten in de periode van 3 juni tot en met 23 juni, beginnend met een vermiste vrouw en eindigend met het bericht 'Opgepakt 18' over een opgepakte advocaat.¹⁷ Iedere dag werd een bericht met foto geplaatst over een vermist of opgepakt persoon in Argentinië.

Trouw had tijdens het toernooi niet een dusdanig structurele aanpak als de serie berichten over vermisten en opgepakt van *De Volkskrant*, maar wel berichtte het over de politieke problemen in het land. In de editie van 7

14 'WK gaat kijkers overspoelen', *Trouw*, 1 juni 1978.

15 'WK van de onmacht', *De Volkskrant*, 1 juni 1978.

16 'Havelange viel door de mand', *De Telegraaf*, 1 juni, 1978.

17 'Vermist', *De Volkskrant*, 3 juni, 1978; 'Opgepakt 18', *De Volkskrant*, 23 juni 1978.

juni werd een artikel gepubliceerd over de extra vrijheden die de junta aan de binnenlandse pers had gegeven.¹⁸ Een volgend, kritisch artikel maakte echter direct korte metten met deze vrijheid door uiteen te zetten op welke manier Videla's junta nog steeds controle over de pers en de vakbonden had.¹⁹

Iedere dag werd een bericht geplaatst over een vermist persoon.

In *De Telegraaf* van 14 juni is een artikel te vinden over de vermissing van de Argentijnse journalist Julian José Delgado.²⁰ Hierin werd kritiek gegeven op de veiligheid van het journalistieke klimaat in Argentinië, maar dit is slechts het enige artikel van *De Telegraaf* tijdens het WK dat over de politieke misstanden sprak. Deze krant poogde niet om grootschalig en systematisch de Argentijnse misstanden onder de aandacht te brengen. *Trouw* en met name *De Volkskrant* deden dit wel en lieten zich veelvuldig negatief uit over de politieke situatie in Argentinië.

De finale van Videla's WK

Op 25 juni werd de finale van het toernooi gespeeld en werd Argentinië wereldkampioen door Nederland met 3-1 te verslaan. Voor Jorge Videla was dit het gewenste scenario, aange-

zien op deze manier de aandacht van het Argentijnse volk zo veel mogelijk naar dit volksfeest ging, in plaats van naar de misdaden van de junta. In de Nederlandse pers lag de aandacht echter niet volledig bij het toernooi en de verloren finale. In de uitgave op 26 juni van *Trouw* stond een artikel waarin het armoedige dagelijks leven van de gemiddelde Argentijnse burger werd vermeld. Geschreven werd over de ongezonde hoogte van de inflatie en de achteruitgang van de economie en de levensstandaard. Tevens werd ingegaan op het feit dat Argentinië op het gebied van toerisme veel uit het WK had kunnen halen, maar dat de overheid door 'geen chartervluchten toe te staan' dit eigenhandig had tegengehouden.²¹ Op dezelfde dag plaatste *De Volkskrant* in haar sportkatern een nabeschouwing op het afgelopen WK voetbal, waarin ze vooruitblikte op de Argentijnse politieke situatie. Het meest op de voorgrond tredende artikel had de kop 'Mundial: een gebroken raam', doelend op het pamflet van de verzettende vakbonden in Argentinië waarin deze beeldspraak gebruikt werd. Verslaggever Hans van Wissen schreef aan de junta de prestatie toe dat het toernooi zo kalm mogelijk verlopen was en dat activisten geen kans hadden gekregen om roet in het eten te gooien. Ondanks minimale verzetsacties van de deelnemende teams en de vreugde onder het volk over de wereldbekerwinst, verwachtte Van Wissen dat het toernooi positief zou kunnen uitpakken voor de tegenstanders van

18 'Meer vrijheden Argentijnse pers...', *Trouw*, 7 juni 1978.

19 '...maar controle van junta blijft', *Trouw*, 7 juni 1978.

20 'Waar is Julian José Delgado?', *De Telegraaf*, 14 juni 1978.

21 'Argentinië na de WK', *Trouw*, 26 juni 1978.

Afb. 3: Aanvoerder Daniel Passarella toont de wereldbeker aan het feestende Argentijnse publiek. Bron: Wikimedia Commons.

de junta.²² Deze editie van *De Volkskrant* bevatte ook een satirisch artikel, zogenaamd ondertekend door Jorge Videla, waarin de spot werd gedreven met de ‘smetteloze’ organisatie van het WK. De openingszin was: ‘Zelfs mijn grootste tegenstanders zullen begrijpen, dat ik niet anders dan volkomen tevreden kan zijn over het verloop van het door onze regering georganiseerde WK-toernooi.’²³ *De Telegraaf* daarentegen liet in de dagen rond de finale niet van zich horen op het gebied van misstanden in de Argentijnse politiek. Er werd slechts geschreven over het volksfeest dat was losgebarsten en de kritiek die men had op de slecht presterende Italiaanse scheidsrechter.²⁴

²² ‘Mundial: een gebroken raam’, *De Volkskrant*, 26 juni 1978.

²³ ‘Gasthoekje’, *De Volkskrant*, 26 juni 1978.

²⁴ ‘Volksfeest in Argentinië’, *De Telegraaf*, 27

De Nederlandse aandacht lag niet volledig bij de verloren finale.

Waar *Trouw* en *De Volkskrant* rondom de dagen van de WK-finale negatief over Argentinië berichtten, koos *De Telegraaf* voor een nadruk op het volksfeest en de sportieve aspecten. Ondanks dat deze krant zich eerder ook kritisch had uitgelaten, ging alles in haar uitgaven omtrent Argentinië over voetbal, zonder politiek daarbij te betrekken. *Trouw* en *De Volkskrant* bleven bij de negatieve houdingen die ze aan het begin en gedurende het toernooi hadden, en publiceerden ook aan het einde van het WK negatieve artikelen over Jorge Videla’s misdaden.

Conclusie

De Nederlandse pers volgde het nationale voetbalteam naar Argentinië. Op grotere schaal dan voorheen lichtte deze het Nederlandse publiek in over de misstanden in het land en de misdaden van de junta. Ondanks dat het gastland van een wereldkampioenschap voetbal immer probeert om met de organisatie van een internationaal evenement het eigen imago op te vijzelen, slaagde Videla er in dit geval niet in om het beeld wat de Nederlandse pers over Argentinië schetste te doen kantelen. De misstanden waren bij de Nederlandse pers al in beeld voordat het WK plaatsvond en de kranten gebruikten een negatieve toon voor de beschrijvingen van de misstanden in Argentinië.

Sport en politiek zijn onafscheidelijk en zo lang sport een zodanig grote populariteit heeft onder de wereldbe-

juni 1978.

volking zullen ze nooit volledig los van elkaar komen te staan. Ter afsluiting is het nuttig om terug te komen op de toespraak van Samaranch in 1992 over de scheiding van sport en politiek. Deze voorzitter van het IOC was tijdens het regime van Franco in Spanje minister van Sport geweest, wat de letterlijke verbinding tussen sport en politiek is.²⁵ Dit alles betekent echter allerminst dat gepoogd moet worden deze twee te verbinden door sport als politiek middel te gebruiken, zoals met boycotts. De positieve resultaten wat betreft de bekendheid van de Argentijnse misstanden bij de Nederlandse pers door aanwezigheid bij het WK voetbal 1978 zijn het bewijs dat deelname aan het toernooi de juiste keuze is geweest. Dit onderzoek geeft met deze conclusie een voorbeeld van een specifiek geval waarbij deelname een betere oplossing was dan een boycot om te helpen een politiek probleem zichtbaar te maken. Met meer bronnenonderzoek zoals hier uitgevoerd kunnen benodigde achtergronden worden geschetst, wat weer openingen biedt voor meer serieuze aandacht aan het onderzoek naar sportboycots.

Douwe Duvekot is tweedejaars geschiedenisstudent aan de Universiteit Utrecht. Hij neemt deel aan het verdiepingspakket 'Globalisering' en volgde onder andere vakken over retorica en de Vietnamoorlog. Binnen de geschiedenis ligt zijn interesse op het gebied van internationale betrekkingen en hij houdt zich bezig met thema's als multilateralisme, de postkoloniale wereldorde en de invloed van sport.

²⁵ Nixon, 'Apartheid on the Run', 87.

Koningin van Mexico en keizerin van Amerika: een machtsmiddel van de elite

Matthieu van Laar

In dit nummer herintroduceert Aanzet de rubriek Beeldspraak, waarin een visuele bron centraal staat in historisch onderzoek. Eerstejaars student geschiedenis Matthieu van Laar onderzoekt een icoon van de Maagd van Guadalupe uit het Museum Volkenkunde in Leiden en toont aan hoe een koloniaal verleden kan leiden tot een paradox van onderdrukking en vrijheid.

De Maagd van Guadalupe, koningin van Mexico en keizerin van Amerika, is vandaag de dag in menig Mexicaanse woonkamer te vinden. Het Museum Volkenkunde in Leiden heeft een object met die afbeelding in zijn collectie. Dit ophangbare icoon is afkomstig uit Mexico-Stad, gemaakt in 1975 en vertoont de beeltenis van de Maagd van Guadalupe. Volgens de mythe toonde de maagd zichzelf in 1531 als eerste aan de Azteek Juan Diego, op de berg Tepeyac in het huidige Mexico-Stad. Zij liet op de *tilma*, een traditioneel kledingstuk, van Juan Diego haar verschijning achter. De verbeelding op de tilma is van kenmerkend Spaanse stijl en tot op heden te bezichtigen in de basiliek van Guadalupe. De basiliek van Guadalupe trekt jaarlijks ruim twintig miljoen bezoekers. Hoewel de Maagd van Guadalupe alom wordt vereerd in katholiek Mexico en de rest van Latijns-Amerika, omvat zij een paradoxale boodschap. Guadalupe wordt als heilige

Afb. 1: Ophangbaar icoon van de Maagd van Guadalupe (1975, Mexico-Stad). Bron: Collectie Stichting Nationaal Museum van Wereldculturen. Coll.nr. RV-4880-306.

vereerd, maar zij is ook gebruikt als machtsmiddel van de elite ter onderdrukking van de inheemse bevolking. Dit artikel doet nader onderzoek naar de wijze waarop de Maagd van Guadalupe

pe gebruikt werd in die onderdrukking van de oorspronkelijke bevolking. Met onderdrukten duidt dit artikel op groepen die in de geschiedenis van Mexico tot de lage sociale klasse, die voornamelijk was gebaseerd op huidskleur, waren veroordeeld. Hiertoe behoorde de inheemse bevolking, ofwel indianen, zoals deze oorspronkelijke bewoners door de Spanjaarden werden genoemd. Verder behoorden mestiezen, kinderen van een Spaanse en inheemse ouder, ook tot deze groep.¹

De territoriale expansie ging gepaard met spirituele verovering.

Hernán Cortés arriveerde in 1519 in Nueva España, waarna hij binnen enkele jaren het Azteekse Rijk veroverde en grote delen van Midden-Amerika koloniseerde. De kolonisering werd gelegitimeerd door religieuze en sociale overtuigingen. Cortés claimde christendom en beschaving te brengen en was ervan overtuigd de oorspronkelijke bevolking hiermee een gunst te verlenen. Hij benoemt in een brief zijn afkeer voor de inheemse afgoderij en zijn verlangen de bevolking te bekeren tot de enige 'ware' God.² De territoriale expansie ging dus gepaard met een spirituele verovering. Azteekse tempels werden vernield en de katholieke kerk

introduceerde nieuwe heiligen die op inheemse goden leken, om zo de overgang naar het katholicisme te vergemakkelijken. De Maagd van Guadalupe is zo'n fusie tussen een inheemse godin en een katholieke heilige, waardoor zij de autoriteit van de Spaanse overheersers legitimeerde en de status quo bevestigde. Guadalupe was de beoogde vervanger voor de Azteekse moedergodin Tonantzin.³ Bernardino Sahagún, een Spaanse monnik die als missionaris naar Nueva España was gestuurd, stelde volgens Azcón vast dat 'de evangelisten haar probeerden te assimileren met de Azteekse moedergodin Tonantzin om te profiteren van de vurigheid die ze genoot.'⁴

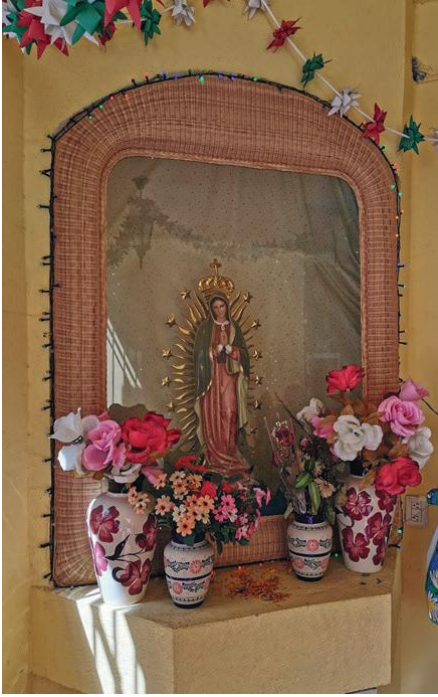
Guadalupes afbeelding op de tilma vertoont een aantal iconografische overeenkomsten met Tonantzin. Tonantzin zou een rok van sterren hebben gedragen die geassocieerd kan worden met de sterrenmantel van Guadalupe. De kleuren, zon en maan in de schildering zijn belangrijke elementen in de Azteekse religie. Zo staat de maan waarop Guadalupe leunt symbool voor de bevestiging van haar heerschappij. Het was in de Azteekse religie namelijk gebruikelijk om goden boven een belangrijk symbool, zoals de maan, te plaatsen. Een andere overeenkomst met Tonantzin is de betekenis van haar naam. 'Tonantzin' betekent namelijk 'onze moeder', dat overeenkomstig is

1 Jeanette Favrot Peterson, 'The Virgin of Guadalupe. Symbol of conquest or liberation?', *Art Journal* 51 (1992) 4, 39–47, aldaar 40.

2 Robert L. Tignor, *Worlds together, worlds apart. A history of the world from the beginnings of humankind to the present* (New York 2018) 452.

3 Peterson, 'The Virgin of Guadalupe', 40, 44.

4 Patricia Barea Azcón, 'La iconografía de la Virgen de Guadalupe de México en España', *Archivo Español de Arte* 80 (2007) 318, 186–199, aldaar 186. Eigen vertaling auteur.

Afb. 2: Modern Mexicaans huisaltaar voor Guadalupe. Bron: Wikimedia Commons.

met Maria, de moeder van Jezus.⁵

De cultus rond de maagd had aanvankelijk voornamelijk volgelingen onder de oorspronkelijke bevolking. Zij zagen met de komst van de Spanjaarden hun cultuur, religie en daarmee hun systeem om het leven te begrijpen vernietigd worden. De Maagd van Guadalupe vulde dit vacuüm en hielp de oorspronkelijke bevolking om Nueva España te begrijpen. De oorspronkelijke bevolking eigende zich de Maagd toe omdat zij op hun bodum verscheen aan Juan Diego, een soortgenoot met wie zij op de berg Tepeyac in het Nahuatl (een Azteekse taal) sprak.⁶ De cultus groeide aanzien-

lijk nadat zij, volgens de mythe, in 1737 een grote pestepidemie een halt wist toe te roepen. In 1754 werd de Maagd, met goedkeuring van de paus, uitgeroepen tot beschermheilige van Nueva España.⁷ Het aantal heiligdommen gewijd aan de maagd groeide aanzienlijk.

Na de epidemie ontstond er een gevoel van saamenhorigheid onder de Mexicaanse bevolking. Zij beschouwden zichzelf als dienaren en 'lijfeygenen' van Guadalupe.⁸ In werkelijkheid waren de enige 'lijfeygenen' de oorspronkelijke bevolking die door de Spanjaarden tot ondergeschikte gemeenschap was gemaakt.⁹ De populariteit die de maagd onder de bevolking won, verdoezelt de harde realiteit waarin de achtergestelde en verarmde oorspronkelijke bevolking leefde, onder het juk van de elite. Deze elite bestond uit Spanjaarden afkomstig van het schiereiland. Na de onafhankelijkheidsoorlog, begin negentiende eeuw, werd de Spaanse elite vervangen door in Nueva España geboren Spanjaarden, de creolen. Wat echter niet veranderde, was de samenstelling van de lage klasse. Deze bestond uit onder andere de oorspronkelijke bevolking en de mestiezen, die aan het einde van de koloniale periode nog steeds de grootste etnische groepering vormden.¹⁰ Tot

rebirth', 32-34.

7 Peterson, 'The Virgin of Guadalupe', 44.

8 Jacques Lafaye, *Quetzalcoatl and Guadalupe. The formation of Mexican national consciousness, 1531-1813* (Chicago 1987) 255.

9 Peterson, 'The Virgin of Guadalupe', 44.

10 Ibidem, 40.

5 Patricia Harrington, 'Mother of death, mother of rebirth. The Mexican Virgin of Guadalupe', *Journal of the American Academy of Religion* 56 (1988) 1, 25-50, aldaar 33-34.

6 Harrington, 'Mother of death, mother of

de twintigste eeuw was de Maagd van Guadalupe geen symbool voor onafhankelijkheid of vrijheid voor de oorspronkelijke bevolking, maar een machtsmiddel van deze elite om acculturatie af te dwingen.

Het kolonialisme dat kleeft aan de Maagd van Guadalupe is geen eenzijdig fenomeen. De maagd diende namelijk, voor de creolen, als nationalistisch symbool dat werkte als katalysator voor anti-Spaanse sentimenten. Het symbool van de Maagd verenigde haar 'lijfeigenen' waardoor er een klasse overstijgende band ontstond tussen de creolen en de oorspronkelijke bevolking. Guadalupe groeide ten tijde van de Mexicaanse onafhankelijkheidsoorlog uit tot het symbool van onafhankelijkheid. De oorspronkelijke bevolking steunde de creolen in de strijd om onafhankelijkheid. Na de strijd veranderde er echter niets aan de status van de oorspronkelijke bevolking onder het nieuwe creoolse bewind.¹¹

Guadalupe was een machtsmiddel om acculturatie af te dwingen.

Kortom, de Maagd van Guadalupe is een voorbeeld van syncretisme, een samenvloeiing van Tonantzin en de Heilige Maagd Maria. Guadalupe kent door de geschiedenis van Nueva España heen verschillende doeleinden en betekenissen. Zij werd gecreëerd door de Spanjaarden ter legitimatie van het kolonialisme en om de oorspronkelijke bevolking te kerstenen, door de creolen geëxploiteerd als nationalistisch sym-

Afb. 3: De kerk van Guadalupe op de locatie van de verschijning van de maagd, de berg Tepeyac in Mexico-Stad. Gemaakt door een fotograaf in ca. 1865. Bron: Wikimedia Commons.

bool om een Mexico uit Nueva España te creëren en door de oorspronkelijke bevolking omarmd als moedergodin en nieuwe religie. Deze doelen en betekenissen kunnen op verschillende manieren worden geïnterpreteerd. Een rode draad door haar geschiedenis is echter de wijze waarop Guadalupe als machtsmiddel is gebruikt door de heersende elite om de oorspronkelijke bevolking te onderdrukken. De beeltenis van de maagd uit de jaren zeventig wordt als heilige vereerd en verwierf daardoor een belangrijke plek in vele Mexicaanse huiskamers. De geschiedenis laat echter zien dat de beeltenis oorspronkelijk als voorwerp van koloniale macht zijn intrede deed.

Matthieu van Laar is eerstejaars student Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Voor een onderzoekspaper van het vak Wereldgeschiedenis bezocht hij het Museum Volkenkunde in Leiden. De keuze voor het icoon van Guadalupe komt voort uit zijn voorliefde voor de geschiedenis van Spaanstalige landen. Daarnaast is Matthieu geïnteresseerd in internationale betrekkingen.

¹¹ Ibidem, 44–45.

Laconofilie: de voortdurende extreemrechtse fascinatie met Sparta

Afb. 1: Auto met *Molon Labe*-bumpersticker. Bron: thepixelhut.com.

Reinier Langerak

De Griekse polis Sparta speelt al eeuwenlang een belangrijke rol in de vorming van westerse identiteiten. In dit artikel analyseert Reinier Langerak de manier waarop Sparta een rol speelde in zowel het Duitse nationaalsocialistische als het Amerikaanse extreemrechtse gedachtegoed. Zowel de nazi's als de alt-right gebruiken Sparta als voorbeeld van raszuiverheid. Door naar Sparta te verwijzen konden beide bewegingen wijzen op de gevaren van 'besmettingen' door vreemdelingen, zowel binnen de bevolking als door buitenstaanders.

De Griekse polis Sparta, met haar bijzondere bestuursvorm, militaire karakter en vermeende cruciale rol in de ontwikkeling van de Europese geschiedenis, is eeuwenlang een bron van fascinatie en inspiratie geweest voor de vorming van westerse identiteiten. Elizabeth Rawson schetste in haar boek *The Spartan Tradition in European Thought* uit 1969 een uitgebreid beeld van de vergaande invloed van Sparta op (nationale) identiteitsvorming en van Sparta als inspiratiebron door de eeuwen heen.¹ Ondanks Rawsons begrip van de hardnekkigheid van het westerse beeld van Sparta (ook wel de ‘Spartaanse mythe’ genoemd), zou ook zij waarschijnlijk verbaasd – en mogelijk geschokt – zijn over de wijze waarop Sparta vandaag de dag wederom wordt ingezet voor politieke doeleinden. De nazi’s hebben namelijk in de eerste helft van de twintigste eeuw dusdanig beslag gelegd op Sparta dat het onwaarschijnlijk leek dat Sparta ooit nog zonder protest kon worden ingezet. De naoorlogse Duitse classicus Karl Christ stelde dat er geen onderwerp uit de antieke geschiedenis politiek en ideologisch zo misbruikt is als Sparta door Nazi-Duitsland.² Voor de Duitsers zelf was Sparta dusdanig besmet met nazistische ideologie dat Duitse historici na de oorlog Sparta geheel links lieten liggen. Pas in 1983 durfde een Duitse historicus het weer aan om zelfs maar een wetenschappelijk werk over de stadstaat te publiceren.³

1 E. Rawson, *The Spartan tradition in European thought* (Oxford 1969).

2 K. Christ, *Sparta* (Darmstadt 1986) 59.

3 M. Clauss, *Sparta. Eine Einführung in seine*

In de afgelopen decennia is Sparta echter triomferend ten tonele teruggekeerd. In onze populaire cultuur en in het gedachtegoed van extreemrechts – voornamelijk bij de Amerikaanse alt-right – speelt Spartasymboliek een grote rol. Deze nieuwe ‘laconofilie’ is in zowel de extreemrechtse marges van de samenleving als in de mainstreamcultuur terug te vinden – denk aan de striproman *300* uit 1998 en de gelijknamige verfilming uit 2007.

Wat maakt Sparta zo’n grote bron van fascinatie en inspiratie voor het huidige extreemrechts en hoe is deze nieuwe laconofilie gelieerd aan nazistisch gedachtegoed? Door de wijze waarop Sparta werd ingezet door de nazi’s te vergelijken met de wijze waarop zij vandaag de dag wordt gebruikt door de alt-right, kan de ontwikkeling van het gebruik van Sparta bij extreemrechts in het westen in beeld worden gebracht.

Sparta is triomferend ten tonele teruggekeerd.

Eerst zullen de liefde van nazi-Duitsland voor Sparta en de wijze waarop deze stadstaat werd ingezet voor propagandistische doeleinden en als voorbeeld voor het eigen regime worden behandeld. Vervolgens zal een grote stap gemaakt worden naar de moderne tijd en zal gekeken worden naar de wijze waarop de Amerikaanse alt-right Sparta ziet, aanpast en inzet voor haar doeleinden en beeldvorming. Vervolgens zullen conclusies worden getrokken betreffende de relatie tussen de ‘laconofilie’ van nazi-Duitsland en die van het

Geschichte (München 1983).

huidige extreemrechts. Bij de vergelijking van het nazistische en huidige extreemrechtse gebruik van Sparta is het van belang te beseffen dat mogelijke overeenkomsten niet noodzakelijk voortkomen uit een direct, bewust kopie van de nazi-ideologie door het huidige extreemrechts. Dit betekent echter niet dat de huidige opbloei van Sparta als inspiratiebron onschuldig is; hij is mogelijk een uitloper van de nazi-ideologie die vandaag de dag weer bovengronds komt. In dit artikel richt ik mij op het Amerikaanse extreemrechts omdat daar de Spartafascinatie het meest zichtbaar is, zowel online als in de openbare sfeer.

Nazi-Duitsland: een tweede Sparta?

Ik ben me zelfs nog meer bewust geworden van de hoeveelheid die we kunnen leren van de geschiedenis van Sparta voor ons werk als Nationaal-Socialisten. Veel van de inzichten en voorschriften waarmee de Spartanen hun staat organiseerden en leidden, en waarmee zij hun toekomstige leiders onderwezen, hebben relevantie voor ons.⁴

- O.W. von Vacano

De connectie tussen Duitsland en Sparta was geen uitvinding van de nazi's. Eerder vergeleken critici van het Pruisische regime Pruisen met Sparta. Sparta werd toen als minderwaardig gezien ten opzichte van Athene. Duitse nationalist reageerden hier vervolgens op door Sparta juist voor te stellen als de

⁴ O. W. von Vacano, Sparta. *Der Lebenskampf einer nordischen Herrschicht, Arbeitsheft der Adolf-Hitler-Schulen* (Bücherei der Adolf-Hitler-Schulen 1940) 7. Eigen vertaling auteur.

Alb. 2: Openingsceremonie van de grote expositie van 'Duitse kunst' in de Glyptothek München, 9 juli 1938. Bron: Heinrich Hoffmann, Bayerische Staatsbibliothek, München/Bildarchiv.

beste van de Griekse stadstaten. In de negentiende eeuw werden er pseudowetenschappelijke werken van racistische aard geschreven die betoogden dat de Duitsers genetisch nauw verwant waren aan de Spartanen – die hier 'Doriërs' werden genoemd. Karl Otfried Müllers *Die Dorier* uit 1824 was zo'n werk dat van grote invloed was op de nazi's. Het mythische raszuivere karakter van de Spartanen werd, samen met hun imago als militaire genieën, gezien als teken dat zij tot de nordische volkeren behoorden (waaronder volgens de nazi's ook de Duitsers vielen). De negentiende-eeuwse vermeende verwantschap tussen Sparta en het Duitse volk werd door Adolf Hitler met beide handen aangegrepen. Hitler claimde zelfs directe aanwijzingen hiervoor te hebben:

De overwinnaar van een land is gedwongen zich aan te passen aan de lokale taal. Dat is waarom taal niet het onbeweeglijke monument is waarop de eigenschappen van een volk staan gegrift. De eetgewoonten van een volk, bijvoorbeeld, zijn raciaal typerender – want iedere man blijft ervan overtuigd in zijn hart dat zijn moeder de beste kok is. Toen ik de soep proefde van de mensen in Sleeswijk-Holstein, realiseerde ik me dat de pap van de Spartanen niet heel anders kan zijn geweest.⁵

Door deze vermeende verwantschap konden de Duitsers zich de successen van de Spartanen toe-eigenen. De teloorgang van Sparta en andere antieke culturen werd toegeschreven aan *Entnordung*: de inmenging van niet-nordische mensen bij de nordische antieke staten. De nazi's achtten raciale onzuiverheid van een volk zo gevaarlijk dat het de teloorgang van Sparta en menig andere machtige staat had betekend.⁶ Gottfried Benn, een Duitse schrijver en destijds voorzitter van de poëzieafdeling van de Pruisische academie, schreef het succes van Sparta toe aan hun 'radicale racisme' en hun toewijding aan de productie van 'mooie lichamen', oftewel raszuivere nordische mensen.⁷ Toen

Benns werk, geschreven in de Weimarijke periode, werd bekritiseerd, verdedigde Heinrich Himmler Benn door het goede karakter van zijn werk van na 1933 te benadrukken.⁸ Dit wijst op de acceptatie van Benns ideeën door de nazi-elite. Voor Benn en nationaalsocialistische denkers was de revitalisering van Duitsland vooral mogelijk door de schepping van een puur Duits ras en was een zogenaamde bloedzuivere bevolking van vitaal belang voor Duitslands beoogde succes. De nazi's propageerden hun ideeën betreffende raszuiverheid met antieke en negentiende-eeuwse werken in de hand. Sparta was een waarschuwing voor wat er zou gebeuren met een staat wanneer er inmenging van zogenaamd lagere rassen plaatsvond. In deze zin is het niet overdreven om te stellen dat nazi-Duitslands beeld van Sparta verbonden is met zijn rassenpolitiek en daarmee ook met de Holocaust.

De teloorgang van Sparta werd toegeschreven aan minachting voor de raciale orde.

Het idee van Sparta als inspiratie voor het Derde Rijk beperkte zich niet uitsluitend tot de Duitse academici en hogere cultuur, maar werd ook bewust verspreid onder de gehele Duitse bevolking. Helmut Berve, die eerder het naziconcept van de antieke geschiedenis had bedacht, werd verantwoordelijk voor de verspreiding van dit idee. Hij

5 H. Picker (red.), *Hitler's table talk, 1941-1944. His private conversations* (New York 2000) 8. Eigen vertaling auteur.

6 H. Roche, 'Spartanische Pimpfe': 'The importance of Sparta in the educational ideology of the Adolf Hitler schools' in: S. Hodgkinson en I. Macgregor Morris (red.), *Sparta in modern thought. Politics, history, and culture* (Swansea 2012) 317.

7 G. Benn, 'Dorische Welt. Eine Untersuchung über die Beziehung von Kunst und Macht', in: idem (red.), *Kunst und Macht* (Stuttgart 1934) 29.

8 G. Lewy, *Harmful and undesirable. Book censorship in Nazi Germany* (Oxford 2016) 179.

moest de nazi-interpretatie van de klassieke oudheid en Sparta populariseren door middel van boeken en lezingen voor docenten, legerafdelingen en de politiemacht.⁹ Ook in het onderwijs werd Sparta ingezet. Otto-Wilhelm von Vacano, bijvoorbeeld, schreef het boek *Sparta: der Lebenskampfeiner nordischen Herrenschicht* dat gebruikt werd op *Adolf-Hitler-Schulen*, kostscholen voor jongeren van twaalf tot achttien die vanwege hun ras, fysieke gesteldheid en wereldbeeld werden gezien als perfecte kandidaten voor het nazileiderschap van de volgende generatie. In dit boek stond voornamelijk het nazistische beeld van de Spartaanse opvoeding centraal, waarbij kameraadschap, het collectief en militaire waarden samen het hoogste goed waren.¹⁰ Ook werd in dit boek betoogd dat de Duitsers verwant waren aan de Spartanen. Dit werd gedaan door de incorporatie van een gedeelte van het eerdergenoemde boek *Die Dorier*. De teloorgang van de Spartaanse staat werd in dit werk toegeschreven aan losbandigheid en minachting voor de raciale orde.¹¹ Historische feiten over Sparta die niet pasten binnen het nazi-ideaal werden vakkundig aangepast of geheel gewist. Antieke bronnen die spraken over pederastie en vrouwelijk naakt werden kundig weggemoffeld.¹² Uit de publicatie van dit werk blijkt hoe de

negentiende-eeuwse ideeën betreffende de verwantschap van de Spartanen en de Duitsers die door de nazi's waren geracialiseerd, vanuit de stoffige ruimtes van de academie naar de Duitse klaslokalen werden verplaatst om aldaar door de jeugd te worden geabsorbeerd. Nazi-Duitsland gebruikte Sparta niet alleen als inspiratiebron, maar ook als middel om hun reeds bestaande racistische ideeën uiteen te zetten.

Tot nu toe is aan bod gekomen hoe de nazi's Sparta zagen als inspiratiebron met betrekking tot de (militaire) wijze waarop zij hun jeugd opvoedden. Daarnaast gebruikten de nazi's Sparta als instrument om hun ideeën te verspreiden over hoe raszuiverheid de enige manier was voor een staat om zijn toekomst te garanderen en hoe de eliminatie van niet-nordische inmenging daarbij essentieel was. De obsessie van nazi-Duitsland met de Spartanen is vooral gericht op de wijze waarop zij hun polis vormgaven. Specifieke historische gebeurtenissen en militaire prestaties waren daarbij minder belangrijk. Uit het vervolg zal blijken dat dit bij de alt-right anders ligt.

De alt-right en Sparta

De term 'alt-right' werd door de Amerikaanse *white supremacist* Richard Spencer in 2008 geïntroduceerd. Hoewel de term aanvankelijk niet echt aansloeg, werd deze in 2015 opgegraven door *white nationalists*, omdat zij zochten naar een minder negatief geladen benaming voor zichzelf dan *white supremacist*. De alt-right is een los collectief, bestaande uit meerdere extreemrechtse groeperingen. Wie er precies deel van uitmaakt, is lastig te definiëren.

9 W. Nippel, *Ancient and modern democracy. Two concepts of liberty* (Cambridge 2016) 336.

10 Roche, 'Spartanische Pimpfe', 318, 319.

11 Von Vacano, Sparta. *Der Lebenskampfeiner nordischen Herrenschicht*, 104-106.

12 Roche, 'Spartanische Pimpfe', 324.

De alt-right heeft geen hiërarchisch systeem of centraal bestuur, maar is voornamelijk online actief, waar zij haar ideeën verspreidt op sites als *Breitbart* en *Stormfront*.¹³ Steve Bannon, de oprichter van *Breitbart*, verspreider van de alt-right-ideologie en voormalig *chief strategist* van de Trump-regering, organiseerde lezingen in het Witte Huis over Sparta. Zijn liefde voor Sparta ging zover dat ‘Sparta’ zijn computerwachtwoord was.¹⁴ Maar Sparta is niet alleen populair bij de ‘elite’ van de alt-right – de nieuwe laconofilie is bij de gehele Amerikaanse alt-right terug te vinden.

Nazi-Duitsland gebruikte Sparta als inspiratiebron en uiteenzetting voor hun racistische ideeën.

De nieuwe fascinatie van extreemrechts met Sparta lijkt vooral gericht te zijn op de Slag bij Thermopylae en de bijbehorende mythevorming. Deze historische gebeurtenis komt keer op keer terug in de afbeeldingen, meme-vorming en manier van denken van de alt-right. Een (oppervlakkige) lezing van Thucydides en de popularisatie van Thermopylae zijn van groot belang voor de alt-right, terwijl Thermopylae voor de nazi’s minder centraal stond. Hoewel Göring

de Duitse strijdkrachten van het Duitse Zesde Leger tijdens de omsingeling bij Stalingrad in 1943 over de radio opriep om een vergelijkbaar offer te brengen als Leonidas bij Thermopylae, waren de specifieke militaire daden van de Spartanen voor de nazi’s voornamelijk achtergrondinformatie.¹⁵ Bij de alt-right is Thermopylae stevig in het midden van haar Sparta-idolatrie gesitueerd.

Dit is niet alleen het geval voor de Amerikaanse alt-right; ook de Griekse neonazistische politieke partij Gouden Dageraad komt jaarlijks samen op de plek waar de slag ongeveer 2500 jaar geleden plaatsvond. De centrale positie die Thermopylae inneemt in de extreemrechtse ideologie is te verklaren aan de hand van de raciale connotaties die recentelijk belangrijker zijn geworden in de mythe van de slag. Het narratief dat de Spartanen, als Europeanen, de oosterse, barbaarse hordes wisten tegen te houden en daarmee de val van Europa wisten af te wenden, past perfect binnen de huidige extreemrechtse angst voor de oosterse migratie die Europa zou destabiliseren.¹⁶ Hierbij is de migratie van moslims door extreemrechts vaak geracialiseerd.¹⁷ Dit komt sterk overeen met het nazistische idee van raszuiverheid, van een volk dat gedijt wanneer het uniform is, maar

13 Southern Poverty Law Center, ‘Alt-right’ <https://www.splcenter.org/fighting-hate/extremist-files/ideology/alt-right> (5 juni 2020).

14 M. Crowley, ‘Why the White House is reading Greek history’ (versie 21 juni 2017), <https://www.politico.com/magazine/story/2017/06/21/why-the-white-house-is-reading-greek-history-215287> (15 november 2019).

15 In Vacano’s schoolboek over Sparta was Görings speech de enige vermelding van deze slag.

16 G. Hawley, *Making sense of the alt-right* (New York 2017) 41-42.

17 D. M. HoSang en O. LaBennett, ‘Racialization’ in: B. Burgett en G. Hendler (red.), *Keywords for American cultural studies, second edition* (New York 2015) 212-214, aldaar 214.

Afb. 3: 'John Turano, aka Based Spartan'. Bron: Longbeach Antifascists, Twitter.

ten val komt wanneer niet-nordische mensen zich innemen. In 2018 kondigde Stewart Rhodes, de voorzitter van alt-rightgroepering The Oath Keepers, aan dat hij 'Spartan training groups' aan het oprichten was in elke Amerikaanse staat met het doel militia's te trainen om bij protesten de strijd tegen Antifa en 'extreemlinks' aan te gaan.¹⁸ De obsessie voor Spartaanse opvoeding en haar militaire karakter speelt bij alt-right-groeperingen dus ook nog een rol.

Het is te kort door de bocht om de fascinatie van de alt-right voor Sparta enkel te zien als een directe kopie van dezelfde fascinatie van nazi-Duitsland. Amerika's eigen unieke traditie betreffende Sparta moet niet genegeerd worden. Waar Duitsland na de oorlog zijn vingers niet meer durfde te branden aan Sparta, bleef Sparta na de oorlog

aanwezig in de Amerikaanse populaire cultuur. Dit was bijvoorbeeld te zien in *The 300 Spartans*, een Amerikaanse speelfilm uit 1961 waarin de Spartanen - afwijkend van de historische consensus - werden afgebeeld als generieke, democratische Grieken die vechten tegen de oosterse tirannieke hordes. Deze film was een weinig subtiel metafoor voor de strijd tussen Amerika en het communisme. Ook was hij een belangrijke inspiratiebron voor de striproman *300* en diens verfilming, die van zeer grote invloed waren op de popularisering van Thermopylae en diens extreemrechtse connotaties.¹⁹ Bij de weergave van Thermopylae in *300* (en bij de alt-right in het algemeen) staan de Spartanen niet langer voornamelijk voor een democratisch ideaal, maar neemt het idee van Spartanen als raszuivere übermensen een centrale positie in. Zij zijn zo sterk vanwege hun Spartaanse opvoeding en hun beoefening van eugenetisch aandoende praktijken. De Spartanen in *300* moeten vechten tegen de (vaak letterlijk) onmenselijke wezens die Europa onder de voet dreigen te lopen; de oost-westdichotomie is hier niet langer voornamelijk ideologisch maar voornamelijk raciaal. *300* lijkt niet opzettelijk een extreemrechts werk te zijn, maar is wel doordrenkt van extreemrechtse ideeën betreffende Sparta en Thermopylae.

Thermopylae en Sparta zijn ook op een andere wijze in de rechtse beeldvor-

18 D. Neiwert, 'Oath Keepers announce national "Spartan" training program aimed at "violent left"' (versie 23 augustus 2018), <https://bit.ly/2zb4RtY> (5 juni 2020).

19 L. S. Fotheringham, 'The positive portrayal of Sparta in late-twentieth-century fiction' in: S. Hodgkinson en I. Macgregor Morris (red.), *Sparta in modern thought. Politics, history, and culture* (Swansea 2012) 393-428, aldaar 397-398.

ming in Amerika terug te zien, namelijk in het gebruik van bumperstickers met de term *Molon Labe*, wat zoïets betekent als ‘kom ze maar halen’.²⁰ Leonidas zou dit tegen de Perzen hebben gezegd toen zij eisten dat de Spartanen hun wapens zouden neerleggen. Samen met het *Lambda*-teken is dit een populaire kreet geworden bij Amerikaanse aanhangers van het tweede amendement, dat wapenbezit door burgers legaliseert.

Het is duidelijk dat de alt-right zich vooral beroept op de populaire narratieven betreffende de Spartanen die hun ideeën over oost en west en migratie ondersteunen. Hoewel Steve Bannon lezingen organiseert over Thucydides, is de popularisering van Sparta bij de alt-right voornamelijk geboren uit meer mainstreamproducten zoals *300*, wat mogelijk één van de meest fascistische mainstreamproducten uit het recente verleden is, met een zeer wijde verspreiding. De Korinthische helm die Leonidas in de film draagt is een direct symbool geworden voor *gun rights activists* en protesten tegen vermeend te vergaand overheidsingrijpen.²¹ Daarnaast is dit symbool ook verbonden met het idee van een (rassen)strijd van het westen met het oosten.

Conclusie

Op basis van deze voorbeelden lijkt het gebruik van Sparta bij de alt-right niet

een directe, bewuste kopie van de wijze waarop de nazi's de Spartanen gebruikten. Het gebruik van Sparta door de alt-right en de nazi's hebben echter veel overeenkomsten die kunnen wijzen op een indirecte beïnvloeding; beide beelden van Sparta zijn doordrenkt van ideeën van raszuiverheid waarbij ‘besmettingen’ door vreemdelingen (zij het intern of door migratie) centraal staan. Dit artikel heeft zich gericht op de Amerikaanse alt-right, maar Europese extreemrechtse bewegingen als Gouden Dageraad maken ook een laconofilische ervaring door. Verder onderzoek naar deze en andere Europese extreemrechtse groeperingen kan een dieper begrip van de nieuwe laconofilie en diens ontwikkeling(en) opleveren. We moeten op onze hoede zijn voor de huidige ervaring van laconofilie omdat zij in de afgelopen honderd jaar zeer sterk verstrengeld is geraakt met een extreemrechtse, racistische en xenofobe *Weltanschauung*. Net als de Spartanen bij Thermopylae, lijken de extreemrechtse ondertonen bij de beeldvorming van Sparta even hardnekkig en lastig te verslaan.

Reinier Langerak volgt de onderzoeksmaster Ancient, medieval, and renaissance studies. Hij is voornamelijk geïnteresseerd in de Romeinse keizertijd en antieke ideeën betreffende gender, de representatie van macht en het Oosten. De overeenkomsten tussen antieke ideeën en ons huidige denken tracht hij bloot te leggen.

20 C. Woodruff, ‘The meaning behind Molon Labe, a favored gun rights slogan of Oregon sheriff John Hanlin’ (versie 2 oktober 2015), <https://www.thetrace.org/2015/10/oregon-sheriff-molon-labe-sandy-hook/> (22 mei 2020).

21 Ibidem.

Van Thorbecke tot Van Thijn

Het burgemeestersambt in Nederland

Afb. 1: Ed van Thijn, PvdA-Kamerlid, 1965. Bron: Wikimedia Commons.

Daan Elling

Lange tijd was de burgemeester het middelpunt van het sterrenstelsel dat de gemeente heette. Inwoners van een gemeente of leden van de gemeenteraad hadden weinig tot niets te zeggen over wie het boegbeeld van hun gemeente was. In 1969 probeerden twee Kamerleden van de PvdA dat te veranderen met een initiatiefwet. Daan Elling kijkt in dit artikel naar de representativiteit van het burgemeestersambt en onderzoekt de toenemende aandacht voor dat element.

‘Ik ben overtuigd dat de herziene Grondwet geen gewichtiger onderwerp kent dan dat dezer wet; ik ben overtuigd, dat er nauwelijks een groter weldaad aan de natie kan bewezen worden, dan door hetgeen deze wet tracht te bereiken’.¹

Johan Rudolph Thorbecke, destijds minister van Binnenlandse Zaken, opende zijn bijdrage aan het Tweede Kamerdebat over zijn initiatiefwet met deze zin. De initiatiefwet in kwestie is de gemeentewet van 1851. Deze wet legde de basis voor het burgemeestersambt zoals dat nu gekend wordt. In de afgelopen eeuwen is in Nederland de inhoud van het ambt van burgemeester veranderd. Het was bijvoorbeeld voor 1800 geen uitzondering voor grote steden om meerdere burgemeesters tegelijkertijd te hebben.² Destijds fungeerden die meer als de wethouders die we vandaag de dag kennen. De huidige burgemeesters hebben in hun gemeente een stuk minder te zeggen dan hun voorgangers. Deze vele kleine stapjes tonen aan dat het ambt van burgemeester voortdurend aan verandering onderhevig is. In 2018 is de kroonbenoeming van de burgemeester uit de Grondwet gehaald.³ Deze recente ontwikkeling in de manier waarop burgemeesters worden

benoemd, is een goede aanleiding om te kijken naar de veranderingen die het burgemeestersambt door de jaren heen heeft ondergaan.

Burgemeesters waren lange tijd lokaal heer en meester.

Alvorens deze veranderingen te duiden, is het noodzakelijk om eerst te bepalen vanuit welk licht het burgemeestersambt in dit onderzoek wordt gezien. De representatieve democratie kent allerlei spanningen, waarin constant een evenwicht gevonden moet worden. Larry Diamond, socioloog en politicooloog, omschreef drie paradoxen waarin alle democratieën zich een houding dienen te geven. Een van de paradoxen die hij omschrijft is *governability* versus *representativeness*.⁴ Deze paradox is interessant wanneer het gaat over de positie van de burgemeester in Nederland, nu én in het verleden. *Governability* houdt in dat er sprake is van genoeg autonome macht, zodat de overheid daadkrachtig en snel kan handelen. Hoe meer autonome macht er is binnen een democratisch systeem, hoe groter de kans op dictatuur, oligarchie of corruptie. Te veel *governability* kan dus leiden tot een bedreiging van de essentie van democratie: vrije verkiezingen en volksvertegenwoordiging. Daarom moet er een tegenmacht zijn. Dit is de *representativeness*-kant van de paradox. Door een systeem van democratische legitimatie te voorzien, kunnen macht-

1 J.R. Thorbecke, *Parlementaire redevoeringen betreffende het ontwerp der gemeentewet 1851* (Arnhem 1899) 128.

2 M. Prak, ‘De gemeenteraad voor 1851’, in: H. Vollaard, G. Boogaard, J. van den Berg en J. Cohen (red.), *De gemeenteraad. Ontstaan en ontwikkeling van de lokale democratie* (Amsterdam 2018), 25-40, aldaar 33.

3 P. van den Dool, ‘De benoemde burgemeester is uit de Grondwet – wat nu?’, NRC, 20 november 2018.

4 L. Diamond, ‘Three paradoxes of democracy’, *Journal of Democracy* 1 (1990) 3, 48-60, aldaar 49.

hebbers gecontroleerd worden.⁵ De democratische legitimatie van beslissingen heeft echter negatieve invloed op hoe daadkrachtig en snel er gehandeld kan worden door degenen die daarvoor het mandaat hebben gekregen. Deze paradox is de lens waardoor in dit onderzoek het burgemeestersambt zal worden bekeken.

Heren en meesters

Lange tijd waren burgemeesters heer en meester in hun gemeente. In kleine gemeentes was de burgemeester vaak de enige ambtenaar.⁶ In de Gemeentewet van 1851 stond de eerste uitgebreide wettelijke invulling van de werkzaamheden van burgemeesters. Burgemeesters waren in de jaren na 1851, tot ongeveer 1931, de baas in de gemeente.⁷ Zij hadden het voor het zeggen en waren aan niemand verantwoording verschuldigd, behalve de minister van Binnenlandse Zaken. De burgemeester was daardoor in staat om zelf een groot deel van alle gemeentelijke besluiten te nemen. Dit betekent dat er sprake was van een hoge mate van governability en juist erg weinig representativeness. De kans op corruptie was dan ook groot en burgemeesters die eigenlijk ontslagen hadden moeten worden, konden vaak gewoon blijven zitten.⁸

⁵ Diamond, 'Three paradoxes of democracy', 53-54.

⁶ J.Th.J. van den Berg en J.J. Vis, *De eerste honderdvijftig jaar. Parlementaire geschiedenis van Nederland, 1796-1946* (Amsterdam 2013) 360.

⁷ Van den Berg en Vis, *De eerste honderdvijftig jaar*, 641.

⁸ J. Cohen en M. Holla, 'Gemeenteraden en de burgemeester', in: H. Vollaard, G. Boogaard, J.

Ed van Thijn en Huub Franssen dienden in 1969 een initiatiefwetsvoorstel in, waarmee zij probeerden gemeenteraden meer invloed te geven in de benoeming van de burgemeester door ze een aanbeveling te kunnen laten doen. Dit voorstel signaleert het begin van een discussie die in de laatste helft van de twintigste eeuw en de eerste decennia van deze eeuw regelmatig haar kop heeft opgestoken: de discussie over de gekozen burgemeester. Een gekozen burgemeester zou betekenen dat representativeness aan terrein wint. Om dit te realiseren moest in 1969 nog wel de Grondwet gewijzigd worden. Dit wetsvoorstel diende als tijdelijke overbrugging om gemeenteraden per direct meer inspraak te kunnen geven tot een degelijke discussie over de benoemings- of verkiezingswijze van burgemeesters had plaatsgevonden. Dat deze grondwetswijziging pas in 2018 realiteit is geworden, laat zien hoe lang deze discussie zich heeft uitgestrekt.

Het analyseren van de eerder genoemde momenten kan leiden tot een verbeterd inzicht in waarom de nadruk van governability naar representativeness verschuift. Deze verschuiving is het onderwerp van dit onderzoek. In dit onderzoek zal gekeken worden naar de behandeling van de Gemeentewet uit 1851 en de behandeling van de initiatiefwet van Van Thijn en Franssen uit 1969. Er is voor deze momenten gekozen omdat het huidige burgemeestersambt in grote lijnen is ontstaan in 1851 en in 1969 de eerste grote twijfels

van den Berg en J. Cohen (red.), *De gemeenteraad. Ontstaan en ontwikkeling van de lokale democratie* (Amsterdam 2018) 225-240, aldaar 227.

worden geuit over de benoemingswijze van burgemeesters door middel van een initiatiefwet in de Tweede Kamer.

Angst voor ‘oogendienaars’

De eerste Gemeentewet werd op 4 juni 1851, na ongeveer twee weken debatteren, de aangenomen door de Tweede Kamer. Drie weken later werd het voorstel ook door de Eerste Kamer aangenomen. Dat maakte de uniformering in de organisatie van de gemeentes in Nederland een feit. Dat stukje wetgeving zette ook de uniformering van het burgemeestersambt in en is daarom een goed begin voor een onderzoek naar datzelfde ambt.

In het debat over de Gemeentewet werd er vooral in de eerste dagen uitgebreid over de functie en rol van de burgemeester in algemene zin gesproken. Daarmee wordt de formele wettelijke positie van de burgemeester bedoeld. Het Kamerlid Ph.J. Bachiene wilde al dat de burgemeester uit de raadsleden gekozen werd.⁹ Ook wilde hij de macht van burgemeesters indammen, om zo de lokale democratie te versterken.¹⁰ Kamerlid S.A. de Moraaz steunde Bachiene hierin en zag in Thorbeckes gemeentewet gewaarborgd dat de oligarchische elite, die vanuit haar eigen gelederen steeds het stads- of gemeentebestuur aanvult met gelijkgestemden, niet langer de macht kon vasthouden.¹¹

L.A.W.J. Sloet tot Olthuis en G. Groen van Prinsterer uitten hun zorgen

Afb. 2: Johan Rudolph Thorbecke, minister van Binnenlandse Zaken, 1852. Bron: Wikimedia Commons.

over de weg naar een gecentraliseerde eenheidsstaat. Groen van Prinsterer dacht dat de weg naar een gecentraliseerd systeem vrij lag wanneer de burgemeester rechtstreeks ondergeschikt was aan de minister van Binnenlandse Zaken.¹² Sloet tot Olthuis vreesde ervoor dat burgemeesters ‘oogendienaars’ zullen worden van den Commissaris des Konings.¹³ Hij vond dat de staat gedecentraliseerd moest zijn: daar past een te grote macht van de Commissaris van de Koning over de burgemeester niet bij.¹⁴

Het Kamerlid J.K. Goltstein bracht het effect van twee verschillende soorten bestuurders die in één college moeten samenwerken onder de aandacht. Goltstein ‘ontwaart (...) eene miskennis van het vertegenwoordigingsstelsel, en van de andere zijde

⁹ Verslag der Handelingen van de Tweede Kamer (hierna: HTK) 1850-1851, 713-726-6, aldaar 714.

¹⁰ HTK, 1850-1851, 715.

¹¹ Ibidem, 726-4.

¹² Ibidem, 726-6.

¹³ Ibidem, 717.

¹⁴ Ibidem..

ontwaart men eene inbreuk op het uitvoerend bewind'.¹⁵ De burgemeester, als verlengstuk van het Rijk, moet in het college met wethouders, aangesteld door de gemeente en vertegenwoordigers van de gemeente, beslissingen nemen over hun gezamenlijke taken. Daardoor, stelt Goltstein, kan er geen sprake zijn van volwaardige representatieve vertegenwoordiging.¹⁶ Daarmee impliceert Goltstein dat volwaardige representatieve vertegenwoordiging het ultieme doel is, niet een volledig goed bestuurd gemeente.

Deze bijdrages laten allemaal zien dat de Tweede Kamer aandacht had voor representativens. Hoewel de woorden niet expliciet vielen, was er duidelijk aandacht voor de democratische legitimiteit van het bestuur van de gemeente en werden oligarchische spelletjes door bestuurlijke elites eensgezind verworpen. Er werden veel representativens-argumenten aangevoerd en daaruit blijkt dat daar waarde aan werd gehecht. De vraag is dan waarom dit niet tot wijzigingen in de Gemeentewet heeft geleid. Het antwoord kan wellicht gevonden worden in de resterende twaalf dagen van debatten over de Gemeentewet. De Gemeentewet was niet alleen gericht op de inrichting van het burgemeestersambt maar ging over veel meer.

Wanneer de behandeling vordert, moeten onvermijdelijk ook de technische gedeeltes van de gemeentewet aan bod komen. Dan verdwijnt representativens uit het zicht in de argumentatie van de Kamerleden en verschuift de

focus vooral naar de werkbaarheid van Thorbeckes wetsvoorstel en dus naar governability. Thorbecke gaat op een later moment in op de dag waarop de raadsvergadering plaatsvindt en maakt hierover een uitgebreid standpunt. Dit laat zien dat ook ogenschijnlijke futiliteiten in de dagelijkse gang van zaken in de gemeentes in het debat tot in detail werden besproken.¹⁷ Dit is mijns inziens sprekend voor de manier waarop de focus van het debat gedraaid wordt naar de precieze werking van de dagelijkse gang van zaken zoals voorgesteld in de conceptwet. Daarbij verschuift ook de aandacht van representativens naar governability. Hoe langer het debat duurt, hoe meer aandacht er is voor governability en hoe minder voor representativens. Dat verklaart wellicht waarom er in de gemeentewet van 1851 relatief veel nadruk wordt gelegd op governability. Er moet wel gezegd worden dat deze draai in het debat niet meer dan logisch is: er wordt immers wetgeving geschreven die een hele bestuurslaag moet hervormen.

‘De meest geschikte persoon’

Ruwweg honderd jaar later dienden Kamerleden Van Thijn en Franssen een initiatiefwetsvoorstel in om de gemeenteraad te verplichten een aanbeveling te doen voor een nieuw te benoemen burgemeester. Honderd jaar na de bekrachtiging van de eerste versie van de Gemeentewet ging men dus doen waar in het debat over de eerste Gemeentewet met afschuw over werd gesproken: de gemeenteraad invloed geven in de

¹⁵ Ibidem, 727-736-8, 733.

¹⁶ Ibidem..

¹⁷ Ibidem, 780-6.

benoeming van de burgemeester.¹⁸ Althans, dat probeerden Van Thijn en Franssen. Het initiatiefvoorstel strandde namelijk al in de Kamercommissie. Om toch te kunnen achterhalen wat de argumenten voor en tegen zijn geweest, kijk ik naar de verslagen die door deze commissie zijn uitgebracht en de verschillende memories, schriftelijke toelichtingen op het wetsvoorstel, die zijn geschreven door de initiatiefnemers.

Gemeenteraden invloed geven in de benoeming van burgemeesters: afschuwelijk.

In de Memorie van Toelichting leggen de initiatiefnemers uit waarom zij hun voorstel indienden en waarom deze zou moeten worden aangenomen. Van Thijn en Franssen starten met de noodzaak om de raad enige stem te geven in het benoemen, ontslaan of hernoemen van burgemeesters. Hij heeft immers ook invloed op al deze dingen wanneer het om wethouders gaat.¹⁹ Hier laten de initiatiefnemers zien dat zij het belangrijk vinden dat bestuurders democratisch gecontroleerd kunnen worden, een typisch representativiteitsargument. Wat volgt, is een uiteenzetting van eerdere pogingen om de gemeenteraad meer grip te geven op de benoeming van de burgemeester. In de Memorie van Toelichting worden verschillende spraakmakende

staatsrechtgeleerden aangehaald, zoals Oppenheim en Oud die allebei voorstander waren van hetgeen de initiatiefnemers voorstelden. Voorstellen van gelijke aard zijn in het verleden altijd afgewezen met het argument ‘dat zij beheerscht worden door te veel factoren dan dat zij een waarborg zouden schenken, dat de meest geschikte persoon op de voorgrond wordt gebracht’.²⁰ Hier is goed te zien dat governability het tot dan toe altijd gewonnen heeft van representativiteits. Goed bestuur werd belangrijker geacht dan representatief bestuur. Een omslagpunt in de houding van de regering tot dan toe is de benoeming van een nieuwe burgemeester van Amsterdam in 1967 na het ontslag van Gijs van Hall. De gemeenteraad van Amsterdam roerde zich destijds en weigerde te aanvaarden dat hij buitenspel gezet zou worden in de procedure om een nieuwe burgemeester aan te stellen. Dit wordt in de Memorie van Toelichting aangehaald als argument om gemeenteraden per wet invloed te geven in deze procedure.²¹ De initiatiefnemers geven dus vooral representativiteitsargumenten om dit voorstel te verdedigen.

In het Voorlopig Verslag dat is opgesteld naar aanleiding van een vergadering in de Kamercommissie Binnenlandse Zaken, is te lezen dat verschillende leden vinden dat er een enge definitie van het burgemeesterschap wordt gehanteerd.²² Een van de

18 Zie hiervoor de bijdrage van De Moraaz: HTK, 1850, 1851, 777.

19 HTK 1969-1970, E. Van Thijn, H.M. Franssen, 10361, Memorie van Toelichting (hierna: MvT), 2..

20 HTK 1969-1970, E. Van Thijn, H.M. Franssen, 10361, MvT, 3.

21 Ibidem, 4.

22 HTK 1969-1970, E. Van Thijn, H.M. Franssen, 10361 en 10362, Voorlopig Verslag

bezwaren is dat door de openbaarmaking van de identiteit van de sollicitanten wellicht minder kandidaten zullen solliciteren op vrijkomende posten.²³ Minder sollicitanten betekent immers minder kans op kwaliteit. Dit is een bezwaar waarin duidelijk belang wordt gehecht aan governability. Een ander interessant bezwaar in dit voorlopige verslag is dat het juist beter is om een onafhankelijke bestuurder te hebben die in een steeds gecompliceerdere maatschappij in staat is de verschillende politieke en bestuurlijke ‘desiderata’ te combineren.²⁴ Dit bezwaar zit ver in de hoek van governability. Het gaat er namelijk vanuit dat gekozen bestuurders niet in staat zijn die twee zaken te combineren en dat er op een andere manier gekomen moet worden tot een bestuur dat kan besturen. Vervolgens wordt de initiatiefnemers gevraagd of, behalve democratisering, er ook dringende redenen zijn om het beleid ten aanzien van de burgemeestersbenoemingen te wijzigen.²⁵ Daaruit blijkt dat democratisering an sich geen doel is voor een enkel of enkele commissieleden, maar dat er pas iets moet veranderen wanneer het niet goed werkt. Ook dat is opnieuw een governability-argument. Tot slot lijken de leden van de commissie dit voorstel te zien als een opmaat voor een direct gekozen burgemeester en achten zij dat extreem onwenselijk voor de Nederlandse democratie. Wederom, bij uitstek een governability-argument.

(hierna: VV), 1.

23 HTK 1969-1970, E. Van Thijn, H.M. Franssen, 10361 en 10362, VV, 2.

24 Ibidem, 3.

25 Ibidem..

Van Thijn en Franssen waren doordrongen van het belang van representativiteit.

De initiatiefnemers reageren op al deze bezwaren in de Memorie van Antwoord. Van Thijn en Franssen benadrukken dat hun initiatiefvoorstel als aparte entiteit gezien moet worden, niet als opmaat naar een gekozen burgemeester.²⁶ De initiatiefnemers hekelen het gebrek aan openheid in de benoemingsprocedures, de ongelijkheid in de mate waarin het inspraakrecht wordt gebruikt en het vrijblijvende karakter van de inspraakmogelijkheid.²⁷ Dit tegenargument is juist een duidelijk representativeness-argument. Ook leveren de initiatiefnemers enkele gegevens aan over hoe in de voorgaande jaren invulling is gegeven aan de benoemingsprocedure, waaruit blijkt dat er weinig sprake is geweest van openheid. Bijvoorbeeld wanneer er gebruik wordt gemaakt van de inspraakprocedures, vervalt men in vaagheden als vragen om een ‘goed burgemeester’, waardoor de raad in feite nog geen invloed op de benoeming uitoefent.²⁸ Al deze gegevens tonen aan dat de mogelijkheden om invloed uit te oefenen op de burgemeestersbenoeming spaarzaam zijn en nog spaarzamer worden ingezet. Dit vinden de initiatiefnemers, overtuigd van het belang

26 HTK 1969-1970, E. Van Thijn, H.M. Franssen, 10361 en 10362, Memorie van Antwoord (hierna: MvA), 2.

27 HTK 1969-1970, E. Van Thijn, H.M. Franssen, 10361 en 10362, MvA, 3.

28 Ibidem, 4..

van representatie, een slechte zaak. Uiteindelijk kwam het voorstel vanuit de commissie om in plaats van een mogelijkheid tot aanbeveling in te stellen, de inspraakmogelijkheid verplicht te maken. De initiatiefnemers vonden dit echter niet voldoende en zijn hier niet mee akkoord gegaan, waardoor het hele initiatiefvoorstel niet meer doorging.

Conclusie

In de hoofdvraag van dit paper is gesteld dat er een verschuiving plaats heeft gevonden van governability naar representativeness in het burgemeestersambt. Dit paper heeft gepoogd hiervan de oorzaak te vinden door te kijken naar de parlementaire verslagen van de behandeling van de Gemeentewet 1851 en de initiatiefwet van Van Thijn en Franssen in 1969. In de behandeling van de Gemeentewet is gezien dat er wel waarde werd gehecht aan representativeness, maar ook dat deze waarde ondergesneeuwd werd door de grote opgave een bijzonder omvangrijke wet te behandelen. Er werd hoe langer het debat duurde, hoe meer aandacht gegeven aan de praktische werking van de wet. Hierdoor werd de nadruk gelegd op governability. Bij de behandeling van de initiatiefwet van Van Thijn en Franssen werd veel meer gehamerd op representativeness, maar vooral aan de kant van de initiatiefnemers. Dit is een logisch gevolg uit het feit dat de initiatiefwet ook poogde de representativiteit van de burgemeester te vergroten. Maatschappelijke factoren zijn van (grote) invloed geweest bij het indienen van deze initiatiefwet, zoals het ontslag van Van Hall. Echter, over de maatschappelijke context werd in 1851 niet gesproken.

Het kan dus zijn dat deze van wezenlijk belang is geweest in de verschuiving van governability naar representativeness. Wat vooralsnog in ieder geval een feit is, is dat Van Thijn en Franssen expliciet doordrongen waren van het belang van representativiteit, terwijl er in 1851 niemand was die zich daar expliciet op richtte. De initiatiefwet heeft het uiteindelijk niet gehaald, maar het zaadje was geplant. Wie vanaf 1969 een paar jaar vooruitspoelt in de geschiedenis ziet dat diezelfde Van Thijn in 1982 voor elkaar krijgt wat in 1969 niet lukte, dit keer niet als Kamerlid maar als minister van Binnenlandse Zaken.

Daan Elling volgt momenteel de master Geschiedenis van politiek en maatschappij. Hij interesseert zich vooral voor Nederlandse politieke geschiedenis vanaf 1780. Hij deed voor de Mr. Hans van Mierlo Stichting onderzoek naar de gekozen burgemeester en schreef daar ook zijn scriptie over.

Ik niet

Afb. 1: Erik Jacobs. Bron: Erik Jacobs.

Erik Jacobs

In het vorige nummer van de *Aanzet* betoogde Bram Benthem dat de ik-vorm moest worden omarmd in het academische taalgebruik. Hoewel Erik Jacobs het gebruik van deze vorm niet als fout bestempeld, pleit hij wel voor het behoud van bestaande conventies. Hierbij gaat hij in op het belang van het eerst onder de knie krijgen van bestaande regels en schrijfvormen van wetenschappelijk proza. Daarnaast laat Jacobs zien hoe wetenschappers worden beschermd door het vermijden van de ik-vorm.

Laat ik vooropstellen: net als Benthem houd ik van goed proza. Ik vind het gebruik van de ik-vorm dan ook niet per se fout, het kan prachtige teksten opleveren. En net als Benthem ben ik van mening dat conventies zaligmakend

of heilig zijn en soms moeten worden aangepast. Maar in dit geval pleit ik voor behoud van de conventie om geen ik-vorm te gebruiken in wetenschappelijke teksten. Want in weerwil van wat Benthem hierover beweerde, zijn daarvoor

wel degelijk goede argumenten.

Natuurlijk geef ik Benthem gelijk als hij stelt dat teksten op een heldere manier moeten worden geschreven. De lezer zal je ideeën pas goed kunnen begrijpen als ze zijn gevat in degelijk proza. Biedt ze aan op een zilveren presenteerblaadje en de lezer zal ze graag aannemen, verstop ze in een bak dampend slachtafval en de lezer zal er met opgetrokken neus aan voorbijgaan. Maar het vermijden van de ik-vorm leidt niet automatisch tot slecht proza. Wie de eerste alinea van Jacques Pressers *Ondergang* nog eens naleest, of het hoofdstuk ‘terror is the order of the day’ van Simon Schama’s *Citizens*, zal zien dat ook zonder de ik-vorm, ja juist zonder de ik-vorm, het meest indringende wetenschappelijke proza tot stand kan komen. Andersom geldt helaas hetzelfde. Wie een stapel eerstejaars essays doorleest, weet dat ook in de ik-vorm hemeltergend proza wordt geschreven.

Natuurlijk geldt voor alle vormen van schrijven: als jij anderen wilt overtuigen, moet je je tekst zorgvuldig vormgeven. Daarbij heeft elke vorm van schrijven zijn eigen regels. Dit stuk is bijvoorbeeld een opiniestuk, dat wemelt van de eerste en tweede persoon enkelvoud. Ik reageer hier als persoon op de mening van een andere persoon en richt me daarbij actief tot de lezer. Dat wil niet zeggen dat ik niet hard heb gewerkt om deze tekst een coherente structuur te geven, maar wel dat ik de lezer op een andere manier aanspreek dan ik zou doen in een wetenschappelijk stuk. Elke ‘taal’ heeft zijn eigen ongeschreven regels, die afhankelijk zijn van publiek, context en boodschap. Deze regels vergroten de herkenbaarheid van de tekst.

Verstop ideeën in een bak dampend slachtafval en de lezer gaat eraan voorbij.

Benthems notie dat we de ik-vorm willen vermijden omdat dit de objectiviteit van de tekst ten goede zou komen, is een stropopredenering. Niemand zal zeggen dat een ANP-bericht of een wetenschappelijk artikel aantoonbaar objectiever wordt, wanneer de journalist of wetenschapper zelf niet aan het woord is. Maar de lezer zal de inhoud van de tekst wel anders ervaren. Vorm en inhoud zijn nu eenmaal onlosmakelijk met elkaar verbonden en het is de taak van de auteur om de juiste vorm te kiezen, zodat de inhoud bij de lezer op de juiste manier kan landen. Neem een willekeurig nieuwsbericht van nu.nl en stel je voor dat het in de ik-vorm was opgesteld: je zult zien wat ik bedoel.

Het wetenschappelijk debat, dat Benthem terecht ziet als de kern van de historiografie, wordt hierdoor niet verdoezeld, maar vergemakkelijkt. Als de historische feiten zonder tussenkomst van de auteur worden gepresenteerd, kan ook het debat buiten de persoonlijke sfeer worden gevoerd. Wetenschappers die veel en langdurig aan een onderzoek hebben gewerkt, weten als geen ander hoe kwetsend het kan zijn als de conclusies door nieuwe of andere inzichten worden tenietgedaan. Juist door de mens achter de wetenschapper buiten het debat te houden, wordt dit minder een kwestie van persoonlijk falen en meer een van voortschrijdend inzicht.

Het argument dat schrijvers zichzelf te kort doen als ze de ik-vorm niet gebruiken, berust dus op een misverstand: een gedistantieerde stijl biedt de wetenschapper juist enige bescherming in het vaak keiharde academische debat. Dat de schrijver daarbij te weinig eer ten deel zou vallen, zoals Benthem beweert, lijkt me onjuist. Een lezer zal ook altijd zelf moeten opzoeken wie de schrijver van een artikel is: hij zal even de koft of de kop van een artikel moeten raadplegen. Daar verandert het gebruik van de ik-vorm niets aan.

Een gedistantieerde stijl biedt de wetenschapper bescherming in het keiharde academische debat.

Als gezegd ben ik niet mordicus tegen het gebruik van de ik-vorm in wetenschappelijk proza, bijvoorbeeld in inleidingen en conclusies. Maar studenten moeten zich eerst de kneepjes van het vak eigen maken: ze moeten de conventies leren gebruiken, ermee leren werken, er in leren excelleren. De analogie met de schilderkunst ligt voor de hand: pas als je de regels van perspectief kent en de techniek hebt om goed te schilderen, kun je ze laten gaan. Rembrandt, Van Gogh en Picasso moesten ook eerst leren schilderen, voordat zij zich konden ontplooiën tot vernieuwers van de kunst.

Drs. Erik Jacobs is docent aan de Universiteit Utrecht bij het departement

Geschiedenis en Kunstgeschiedenis en bij University College Utrecht. Hij is gespecialiseerd in de verhouding tussen politiek en pers tijdens de achttiende-eeuwse democratische revoluties. Eind oktober promoveert hij op zijn proefschrift over de Bataafse politieke pers tussen 1795 en 1802.

Lorena De Vita

Afb. 1: Lorena De Vita, 2020. Bron: Michiel Bles.

Caroline Kreysel en Maud Roelse

Naar aanleiding van haar benoeming tot Docenttalent 2020 spraken we dr. Lorena De Vita over haar passies. Het gesprek ging over haar passie voor onderwijs, maar ook over de idealen die zij binnen en buiten het klaslokaal hooghoudt en over haar hobby's. We leerden wat het principe van het Romeinse forum, dat Lorena in haar colleges gebruikt, inhoudt, welke momenten haar in haar (academische) leven hebben gevormd en waarom ze praktische ervaring zo belangrijk vindt. Een gesprek over democratie, inclusiviteit, de academische wereld en lindy hop.

Vanwege de coronamaatregelen ontmoetten wij dr. Lorena De Vita online in een videogesprek, maar ook door het scherm heen straalde haar enthousiasme voor onderwijs meteen op ons af. In onze voorbereiding voor het interview viel ons op dat Lorena een Romeins forum als analogie gebruikt om haar onderwijs te omschrijven. Dit riep bij ons de vraag op wat zij hiermee bedoelde. Op Romeinse fora kwamen mensen uit allerlei groepen en lagen van de samenleving samen om te handelen, overleggen, praten en vergaderen. Hoe vertaalt zij dat naar de collegezalen? ‘Het is een soort grap, maar het heeft ook een serieuze kant!’ vertelt Lorena. Vervolgens geeft ze ook een kleine disclaimer: ‘Ik hoop dat mijn collega’s van de afdeling Antieke Cultuur niet boos op me zijn, omdat een Romeins forum oorspronkelijk weinig met onderwijs te maken had.’

Lorena gebruikt een Romeins forum als beeld om uit te leggen hoe belangrijk zij het vindt om verschillende perspectieven uit te wisselen in haar colleges. Door haar studenten met meerdere interpretaties van dezelfde feiten te confronteren, hoopt zij een open en democratische sfeer te creëren. ‘Mijn colleges beginnen meestal met een vraag,’ vertelt ze. ‘En vaak zijn er aan het einde meer vragen dan antwoorden, maar preciezere vragen stellen helpt de studenten om dichterbij de complexiteit van de waarheid te komen. Net als de Nigeriaanse schrijver Chimamanda Ngozi Adichie zei, zouden wij allemaal wantrouwig moeten worden als er maar één verhaal lijkt te zijn!’¹ Lorena

verbindt deze manier van onderwijs aan een groter maatschappelijk ideaal. Volgens haar is deze uitwisseling van gedachten namelijk niet alleen de basis van een democratische collegezaal, maar ook van een democratische maatschappij.

‘Aan het einde van mijn colleges zijn er vaak meer vragen dan antwoorden.’

Maar wat bedoelt Lorena met het tweede deel van een Romeinse forum? Zij lacht. ‘Dat is omdat ik zelf uit Rome kom!’ Als buitenlandse docent begreep zij aanvankelijk grappen van haar collega’s niet en was het moeilijker om gesprekken met haar studenten te voeren. Dit kon ze overkomen door haar afkomst zich eigen te maken. De nadruk op haar afkomst is ook een subtiel vorm van kritiek op alle vormen van willekeurige associaties die mensen maken met buitenlandse nationaliteiten. Lorena gebruikt het Romeinse forum als ‘eigen stereotype’ om dit aan te kaarten en om haar visie op het onderwijs uit te leggen, onder andere bij de Prijs Docenttalent, waar zij de enige genomineerde internationale docent was.

In Rome, waar Lorena tot 2008 haar bacheloropleiding volgde, was zij voornamelijk gewend aan onderwijs dat bestond uit hoorcolleges, omdat de groepen van studenten vaak groot waren. In één van deze colleges zei

Chimamanda Ngozi Adichie, ‘The danger of a single story’ (versie 7 oktober 2009), <https://www.youtube.com/watch?v=D9Ihs241zeg> (13 juni 2020)...

¹ Zie hiervoor Adichie’s TedTalk op YouTube:

een jonge, assisterende docent van een 'big professor' door alle pratende mensen heen: 'Jong zijn betekent niet dat je incompetent bent, en dat ik jong en vrouwelijk ben betekent niet dat jullie door me heen kunnen praten.' De assistente maakte duidelijk tegenover de luidruchtige studenten dat zij ongeacht haar leeftijd en gender recht van spreken had. Dit was voor Lorena een revolutionaire boodschap. 'Het maakt niet uit wat jouw achtergrond is: jouw mening is belangrijk, wat je zegt doet ertoe.' Dat deze instelling ook ten goede kan komen in het onderwijs, zag Lorena voor het eerst op een uitwisseling in Duitsland. Hier kwam zij in aanraking met studenten die niet bang waren om hun meningen te delen, die meerdere talen spraken en vaak praktische ervaring hadden verzameld door stages. Ook maakte ze kennis met seminars als onderwijsvorm waar veel nadruk op discussie en participatie ligt. Vanaf toen wist Lorena dat zij eraan bij wilde dragen om zo'n sfeer te creëren in de collegezalen.

'Jong en vrouwelijk zijn betekent niet dat je incompetent bent.'

In Lorena's onderwijs probeert zij de verbinding tussen de academische wereld en de wereld daarbuiten te maken. 'Kijk naar Utrecht: de faculteit Geesteswetenschappen zit in het hart van de stad. De centraliteit van de locatie doet ertoe, zowel fysiek als metaforisch. We moeten kijken naar wat er om ons heen gebeurt! Hier moeten we een afspiegeling van zijn en op reflecteren.' Daarom

Afb. 2: Een selfie voordat De Vita en de studenten van het vak 'Institutions of global governance' naar binnen gingen bij het Internationaal Strafhof in Den Haag, 2020. Bron: Lorena De Vita.

gaat ze vaak met haar studenten op excursies. Ook brengt Lorena relevante sprekers naar de collegezaal toe. 'Het is belangrijk voor de universiteit en de maatschappij dat de deuren niet dicht zijn, maar het is ook prima dat we verschillend zijn. Toch moeten we met elkaar blijven praten!' Tevens spreekt ze de hoop uit dat de 'nerdy' manier waarop we maatschappelijke problemen van toen en nu binnen de universiteit bespreken, ook daarbuiten bruikbaar is.

Die verbinding tussen de maatschappij en de universiteit kan tot uiting komen in politieke betrokkenheid. 'Ik ben voor politieke betrokkenheid, maar wat betekent het? Voor mij gaat politieke betrokkenheid niet over specifieke partijen, maar over het concrete streven in het leven van alledag naar bepaalde idealen.' Ze is politiek betrokken in de zin dat ze wil dat iedereen zich

aangesproken voelt en aangemoedigd wordt kritisch na te denken. Ze staat voor bepaalde idealen, zoals democratie en dialogen voeren – principes die politiek zijn omdat ze het hart van de samenleving in de ‘polis’ vormen. Politieke betrokkenheid vertaalt zich voor haar niet in het verkondigen van haar politieke kleur aan haar studenten. Het is de open dialoog, de creatie van een veilige plaats om te debatteren en van gedachten te wisselen, die altijd voorop staat. Jezelf blijven onderwijzen, zoals mede-Italiaan Antonio Gramsci benadrukte, is hierbij van vitaal belang.

Aan de hand van haar eigen ervaringen als stagiair bij de pacifistische ngo PeaceReporter/Emergency en bij het Defense College van de NAVO vertelt Lorena ons iets meer over het opdoen van praktijkervaring. De twee stageplekken verbreedden haar horizon. Deze praktische ervaring hielp haar de internationale politiek beter te begrijpen en ervaringen op te doen vanuit twee zeer verschillende perspectieven. ‘Leren door te ervaren is voor mij tot op de dag van vandaag cruciaal. Ik moet naar plekken toe gaan om ze echt te begrijpen.’ Daarom nodigt ze onder andere mensen van de Verenigde Naties uit. ‘Studenten kunnen dan bijvoorbeeld vragen: “Hoe verloopt een sollicitatiegesprek met Ban Ki-Moon?” Dat is best wel belangrijk om te weten!’ Niet voor het eerst dit interview volgt er een vrolijke lach. Op een iets serieuzere toon gaat ze verder over het soort advies en inzichten die dit soort gesprekken de studenten kunnen geven. Binnen de masteropleiding ‘International relations in historical perspective’, die Lorena coördineert, is er daarom ook een grote

rol weggelegd voor het opdoen van praktische ervaring, zodat theorie en praktijk met elkaar verbonden worden.

In de eerste instantie had Lorena niet gedacht zich veel met onderwijs bezig te gaan houden. Die interesse ontwikkelde zich relatief laat. ‘Toen ik begon aan mijn PhD dacht ik dat ik iets van een journalist zou worden. Ik wilde iemand zijn die gedegen onderzoek kon doen en dat was wat ik wilde leren.’ Het was de universiteit, de gemeenschap waarin vragen aan elkaar worden gesteld en die bij elkaar komt om erachter te komen hoe de wereld in elkaar zit, die er uiteindelijk voor zorgde dat ze toch de academische wereld ingezogen werd. Kritiek op elkaar zorgt ervoor dat we ons als maatschappij verbeteren en dichter bij de waarheid komen. Er is veel dat kan worden verbeterd binnen de academische wereld volgens Lorena. De universiteit is desalniettemin belangrijk, want ‘we hebben elkaar nodig om de wereld te begrijpen’.

Ondanks haar drukke baan heeft ze ook tijd voor andere interesses. Tijdens haar tijd als middelbare scholier en bachelorstudent was Lorena vrijwilliger bij de studentenorganisatie Kanimambo. Het doel van die organisatie was om mensenrechten aan basisschoolkinderen uit te leggen, omdat kinderen vaak hun eigen rechten niet kennen. Daardoor zijn zij zich er ook niet van bewust dat deze rechten in veel landen vaak geschonden worden. Ook deed ze vrijwilligerswerk in weeshuizen in Rome en Maputo. Voor vrijwilligerswerk heeft ze nu helaas geen tijd, maar ze mist het erg en zou het graag weer oppakken. Als de coronacrisis voorbij is, wil ze graag vrijwilligerswerk met ouderen doen. ‘Als

een lezer een suggestie voor een mooi initiatief heeft, stuur me een mailtje!’ In haar vrije tijd danst ze ook lindy hop, dat is naar eigen zeggen haar ‘historian’s quirkiness’. Deze dansvorm draagt volgens Lorena bij aan ‘het vervagen van de grenzen tussen narratief, waarheid en fictie’.

‘We hebben elkaar nodig om de wereld te begrijpen.’

Een van de doelen die ze momenteel nastreeft, is om studenten meer mee te nemen in de onderzoek dat ze doet en zich meer te verdiepen in wat de studenten bezighoudt. ‘Voor mij is het belangrijk dat de studenten de grotere context en de grote lijnen begrijpen. Ik merk dat ik soms terughoudend ben als het aankomt op mijn specifieke passies en expertises, dus ik denk dat ik op zoek wil naar een manier om deze bredere context in mijn onderwijs te incorporeren.’ Hierin laat ze de studenten wel vrij. ‘Ze hoeven niet geïnteresseerd

te zijn in wat ik doe. Ik houd er niet van dat te forceren.’ De intellectuele vrijheid van de student staat voorop. Ook zal ze in de toekomst nog even enthousiast zijn bij elke excursie, elke uitnodiging, elk nieuw boek. ‘Er is veel te doen en weinig tijd. Geschiedenis en politiek zijn twee van de meest fascinerende en complexe onderwerpen, omdat ze gaan over de meest fascinerende en complexe wezens: mensen. *I’m looking forward to just keep going.*’

Dr. Lorena De Vita is universitair docent geschiedenis van de internationale betrekkingen. De van origine Italiaanse studeerde Geschiedenis, Politiek en Internationale Betrekkingen aan de Università Roma Tre (BSc), de London School of Economics (MSc) en Aberystwyth University (PhD). Gepassioneerd over haar vak als ze is, won ze in 2020 de Prijs Docenttalent.

Afb. 3: Groepsfoto genomen tijdens de Departementsreis naar München en Dachau, 2019; Bron: UHSK.

Aanwezigheidslast

Afb. 1: De hoorcollegezaal 'Kali Chemie' in de Leibniz-Universität Hannover. Bron: Wikimedia Commons.

Gijs Toussaint

Fysieke aanwezigheidsplicht bij hoorcolleges is betuttelend. Studenten zijn volwassenen en moeten dus verantwoordelijkheid krijgen en kunnen nemen. Schoolse eisen als een aanwezigheidsplicht horen dan niet thuis in een universitaire omgeving. Gijs Toussaint betoogt in deze Voorzet de fysieke aanwezigheidsplicht bij hoorcolleges te versoepelen.

Afgelopen periode volgde ik een van de beste vakken in mijn universitaire carrière. Elke woensdag zat een stampvolle hoorcollegezaal te luisteren naar een geleerde, ervaren en inspirerende

docent. De colleges motiveerden mijn medestudenten en mij om ons goed in te lezen. Hierdoor konden we inhoudelijke en kritische vragen stellen, die de hoorcolleges vervolgens tot nog

grotere hoogten brachten. Op deze manier passen hoorcolleges perfect in het universitair onderwijs. Wat niet in universitair onderwijs past, is de aanwezigheidsplicht die met dit vak gepaard ging. Van de achttien colleges mochten studenten er bij slechts één afwezig zijn, een schoolse en onnodige regel. Bij veel meer vakken worden dit soort richtlijnen gehanteerd en dat is onzinnig. Een fysieke aanwezigheidsplicht bij hoorcolleges strookt simpelweg niet met het feit dat de universiteit onderwijs verleent aan volwassenen.

Het grootste probleem met het aanwezigheidsbeleid voor geschiedenisstudenten is dat er geen beleid is. Voor elke docent die met ijzeren vuist studenten de collegezalen in dwingt, is er een docent die studenten naar eigen inzicht laat bepalen of zij de colleges nodig hebben voor hun slagen. Het openen van de cursushandleiding aan het begin van een nieuwe periode heeft altijd een verrassing in petto.¹ Moet ik bij de hoorcolleges zijn? Wat zijn geldige redenen voor afwezigheid? Zijn er voor mij uitzonderingen mogelijk? Voor veel studenten betekent dit het verschil tussen wel of niet uitslapen of een extra avond kunnen uitgaan. Dat zijn niet de studenten waar het hier om gaat. Het gaat hier om de studenten voor wie de aanwezigheidsplicht grote gevolgen heeft. Veel mensen lijken in de illusie te verkeren dat slechts

brakheid en gelegenheden die daartoe leiden redenen zijn voor de afwezigheid van studenten. Maar studenten zijn mensen met levens. Met werk, familie en soms gezinnen. Voor deze studenten zijn er weliswaar vaak uitzonderingen mogelijk maar vrijwel nooit zonder gedoe en verwarring. Als een student na lange dwalingen over de Drift dan eindelijk een regeling afgesproken heeft, kan hij of zij het volgende blok vaak helemaal opnieuw beginnen. Het departement claimt zijn studenten te behandelen als volwassenen, maar zodra het volwassen leven van studenten in de weg zit, trekt het departement zich daar weinig van aan.

De zorg van lezers zal misschien zijn dat veel studenten zullen afvallen bij een versoepeling. Al die studenten die achterin de collegezaal verdwaald raken op Facebook. De studenten die altijd jouw paper even willen 'lenen'. De zesjes in de zesjescultuur. Zal een aantal van deze studenten afvallen? Ja. Maar we moeten ons goed afvragen of zij de studenten zijn naar wie we ons onderwijs willen inrichten. Veel voorstanders van de aanwezigheidsplicht zullen wijzen op het verhoogde studiesucces dat die plicht met zich mee zou brengen. Maar wat is studiesucces? Dat er na drie jaar zoveel mogelijk eenheidsworsten met een bachelordiploma de wijde wereld ingaan? Het lijkt mij dat de faculteit en het departement zich tot doel zouden moeten stellen om zelfkritische, actieve en gemotiveerde historici op te leiden. Met een fysieke aanwezigheidsplicht schieten we vooral onszelf in de voet. Wat vergeten lijkt te worden, is dat de inzet en interesse van een student niet direct correleert met aanwezigheid bij

¹ Ik ben dit jaar al drie verschillende regelingen tegengekomen in de cursushandleidingen van de volgende vakken: 'The politics of images' (GE3V13015), 'From mobilisation to violent collective action in an age of terrorism' (CS3V18006) en 'Soldiers, guerrillas, terrorists' (GE3V17043).

colleges. Sommige van die actieve en zelfkritische studenten zijn mantelzorgers of alleenstaande ouders. Sommige van die studenten zijn zo actief, dat ze zich voor een extra vak inschrijven of naast hun studie een vakinhoudelijke stage of baan vinden. Sommige van die studenten wonen in Maastricht of Groningen. De fysieke aanwezigheidsplicht werkt averechts. Studenten die zich helemaal niet inzetten voor hun studie worden de collegezaal ingedwongen om daar vervolgens niets toe te voegen. Gemotiveerde studenten willen juist aanwezig zijn, maar wanneer ze dit niet kunnen, worden ze erdoor belemmerd in hun studievoortgang. Studenten die ongemotiveerd in de collegezaal verschijnen zouden meer bestraft moeten worden dan gemotiveerde studenten die voor een ziek familielid zorgen, nu is het andersom.

Studenten zijn volwassen mensen en volwassen mensen hebben verantwoordelijkheid.

Een angst die vaak wordt geuit over het versoepelen van de aanwezigheidsplicht, is de leegstroom van de collegezalen. Wanneer studenten niet meer verplicht bij de hoorcolleges moeten zijn, zouden ze uitblinken in massale afwezigheid. Daar valt echter aan te twijfelen. Toen bij 'Grondslagen van de geschiedschrijving' een experiment met de aanwezigheid werd uitgevoerd bleek dat groepen die niet verplicht waren te komen, nog steeds ongeveer evenveel op kwamen dagen als andere groepen.

Daarnaast suggereert de aanwezigheidsplicht dat aanwezigheid een doel op zich is. Aanwezigheid is een leeg doel, het echte doel zou moeten zijn om kritische en gemotiveerde historici op te leiden. Dat doe je niet door studenten te dwingen een keuze te maken tussen studie en familie, en ook niet door die studenten te dwingen in een collegezaal te zitten met ongemotiveerde Facebookdwalers.

Studenten zijn volwassen mensen en volwassen mensen hebben verantwoordelijkheid. Dat betekent dat studenten de verantwoordelijkheid moeten krijgen om zelf een keuze te maken over hun aanwezigheid. Het betekent ook dat studenten de verantwoordelijkheid moeten hebben om in te zien dat die aanwezigheid vaak wel nodig is om succesvol te studeren. Het beleid van de faculteit moet dit reflecteren. Uiteraard zullen er studenten zijn die overal lak aan hebben. Er zijn altijd mensen die studeren met een korreltje zout nemen en al helemaal wanneer ze niet verplicht bij hoorcolleges hoeven te zijn. Een deel van die mensen zal mogelijk afvallen, maar dat verkies ik boven het afvallen van mensen die gemotiveerd genoeg zijn maar simpelweg niet de mogelijkheid hebben om altijd bij colleges te zijn.

Gijs Toussaint is derdejaars geschiedenisstudent en volgt de specialisatie 'Conflict, geweld en veiligheid'. Hij organiseert dit jaar ook de Holocaust Memorial Day en is secretaris van de Jonge Democraten in Utrecht. Gijs is met name geïnteresseerd in de relatie tussen taal, geschiedenis en het heden.

De Ommuurde Stad ten tijde van pandemie

Steven de Boer en Melle Meijer

Omdat een museumrecensie er in verband met de huidige situatie niet in zit (we schrijven halverwege mei) pakken we het dit nummer anders aan. *De Aanzet* gaat in gesprek met conservator René de Kam, over museumbeheer in coronatijd, de unieke geschiedenis van Utrecht en de tentoonstelling *De ommuurde stad* die in september opent.

Het was wel even schakelen, vertelt De Kam over Zoom. De opening van de tentoonstelling stond in principe gepland voor 20 juni, maar dat is nu verschoven naar 12 september. Hoewel zijn werkzaamheden als conservator vanuit huis gewoon doorgaan, is de huidige situatie voor het bedrijf van het museum zeer ingrijpend. 'Een museum is, naast conserveren, primair gericht op publieksbereik: je wil je publiek iets vertellen. Dat kunnen we nu niet doen, dus dat is voor ons behoorlijk heftig.'

Twee gebeurtenissen in 2020 vormen de aanleiding om meer aandacht aan de stadsommuring te besteden: de heropening van de Singel, de eerste stadsverdediging van Utrecht, en het feit dat de Nieuwe Hollandse Waterlinie dit jaar UNESCO Werelderfgoed zou worden. Dit was de eerste echte landsverdedi-

Afb. 1: René de Kam. Bron: Angeliek de Jonge.

ging, die stadsverdediging min of meer overbodig maakte.

Het is bijzonder dat de conservator op dit onderwerp kwam. Hij zou zichzelf namelijk niet bepaald omschrijven als een 'militair type'. 'Eigenlijk is het verhaal over die stadsverdediging best wel heftig. Het gaat over wapens en over dood en ellende. Als ik dan zo'n boek lees van Rutger Bregman over dat mensen deugen, dan zet me dat toch behoorlijk aan het denken.' De rode draad van de tentoonstelling is de wapenwedloop, en leidt de bezoeker langs bronstijdzwaarden, kanonnen en

vliegtuigmotoren.

Het doel van de tentoonstelling is ook om een brug te slaan met beveiliging van vandaag de dag. Mensen zijn zich immers vandaag de dag nauwelijks meer bewust van de moeite die het kost om een stad goed te beveiligen. Dat was vroeger wel anders, vertelt De Kam. 'In de Middeleeuwen maakte je als burger deel uit van het stadsleger. Dan ging er ergens een klok in de buurt en dan moest je als een speer je wapenuitrusting bij elkaar graaien en trok je ten strijde. Dan was het maar de vraag of je terugkwam.'

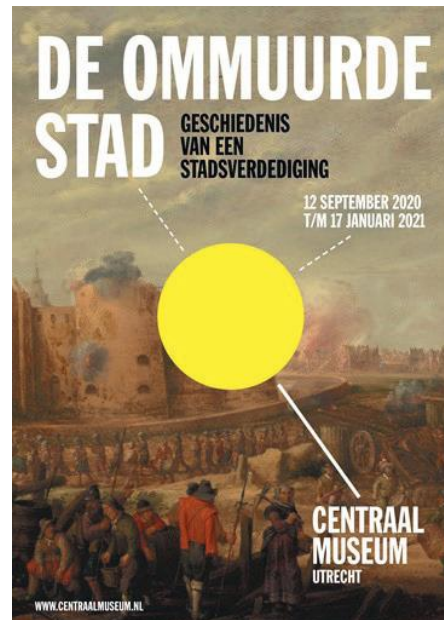
'De vraag hoe je je goed kunt beveiligen is van alle tijden.'

Tegenwoordig is beveiliging sterk geprofessionaliseerd en hebben we daar als burger weinig meer mee te maken. Toch heeft het thema volgens De Kam nauwelijks aan relevantie ingeboet. 'De vraag over hoe je je goed kunt beveiligen is van alle tijden. Tegenwoordig kan je vanuit een afgelegen oord in Montana iemand in Irak uitschakelen met een drone. Hoe beveilig je je tegen zoiets? Met dezelfde soort vragen worstelden mensen in de Middeleeuwen, de Romeinse tijd en zelfs de prehistorie.'

Corona of niet, volgens De Kam is het hoe dan ook interessant om je in de Utrechtse geschiedenis te verdiepen. Mogelijk chauvinisme voor zijn geboortestad Amsterdam zit hem hierbij niet in de weg. 'Amsterdam begint eigenlijk pas iets te worden in de zeventiende eeuw. Maar daarvoor is Utrecht eigen-

lijk het centrum van de Nederlanden, de grootste stad met de enige kathedraal tot ver in de zestiende eeuw.' Waarom onze lezers naar de tentoonstelling moeten gaan? 'Het zijn allemaal geschiedenisstudenten, toch? Dan moeten ze dit wel interessant vinden!'

De tentoonstelling De ommuurde stad is nog te bezichtigen in het Centraal Museum in Utrecht tot en met 17 juni 2021.

Afb. 2: Het affiche van *De Ommuurde Stad*.
Bron: René de Kam.

#Waterislife

Caro Kreysel

In 2016 ontstond de grootste protest-beweging van oudste bewoners in de moderne tijd. De beweging was een reactie op de geplande bouw van de Dakota Access Pipeline in de Verenigde Staten. De protestgroepen organiseerden zich door middel van de hashtags #Waterislife, #NoDAPL en #Standing-withStandingRock op socialemedia-kanalen. Hun doel was om het milieu en zijn spirituele waarde te behouden. Het conflict riep ook pijnlijke herinneringen op aan de kolonisatie van de oorspronkelijke bewoners van de VS en genereerde hernieuwde aandacht voor de verschillen tussen westerse visies en visies van oudste bewoners op natuur en hulpbronnen.

Academica en activist Dina Gilio-Whi-

taker gebruikt het conflict rondom de Dakota Access Pipeline als startpunt voor haar milieugeschiedenis over de contacten tussen westerse kolonisten en oorspronkelijke bewoners in Noord-Amerika. Zij neemt het milieu als uitgangspunt en toont zo aan dat het milieu een essentiële factor is in de geschiedenis van de discriminatie van oudste bewoners. Aangezien in veel gemeenschappen van de oorspronkelijke bewoners van de VS natuur en mens als gelijk worden beschouwd en zij wederzijdse verantwoordelijkheid voor elkaar dragen, ontstaat een verhouding tussen mens en natuur die anders is dan in westerse samenlevingen gebruikelijk is.

Gilio-Whitaker, die zelf verbonden is aan de Colville Confederated Tribes,

Afb. 1: Demonstranten houden een banner met de slogan "Water is life" als protest tegen de bouw van de Dakota Access Pipeline in de VS in 2016. Bron: Wikimedia Commons.

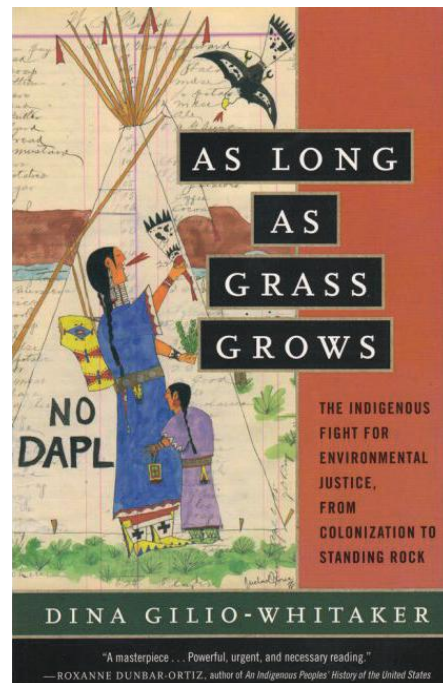
legt verbanden tussen de geschiedenis van oudste bewoners, ontberingen van het milieu en de urgentie om de perspectieven van oudste bewoners op het milieu in juridische contexten te erkennen. In haar boek wisselt ze casussen af met het grotere verhaal over de situatie van oudste bewoners. Hierbij komt naar voren dat westerse relaties met het milieu, die vaak gebaseerd zijn op het idee dat mensen het milieu mogen gebruiken en veranderen, bijdragen aan de voortdurende discriminatie van oudste bewoners in de VS. De afwijzing die de auteur nastreeft is niet altijd even geslaagd; met name haar focus op het milieubewustzijn van deze volkeren wordt hierdoor minder scherp.

Westerse relaties met het milieu dragen bij aan discriminatie.

De auteur verbindt in dit boek haar eigen activisme met een diepgaande analyse over de problemen van inheemse bevolkingen omtrent milieu. Haar activisme geeft urgentie en relevantie aan het onderwerp, maar het zorgt er ook voor dat de auteur soms in de val van presentisme trapt. Zij lijkt soms gebeurtenissen uit de geschiedenis rechtstreeks te koppelen aan huidige situaties waardoor zij een onnauwkeurig beeld van historische toestanden schetst. Dit presentisme is echter in lijn met de activistische insteek van dit boek, die leidt tot een duidelijke visie op de toekomst van de relaties van oudste bewoners met hun omgeving gebaseerd op lessen uit het verleden. Dit gaat hoe dan ook niet ten koste van

uitgebreid onderzoek.

Ondanks enkele onnauwkeurigheden is dit boek een interessant voorbeeld van hoe historisch onderzoek kan bijdragen aan kwesties rondom de omgang met het milieu. Gilio-Whitaker schreef een uitgebreid pleidooi voor de rechten van oudste bewoners en de waardering van hun kennis. Zo toont zij manieren waarmee niet alleen het behoud van de fundamenteën van hun culturen gegarandeerd zou kunnen worden maar die ook mogelijkheden bieden voor bescherming van milieu en klimaat. Dit zijn nieuwe inzichten, die gezien de steeds grotere vraag naar oplossingen van de klimaatcrisis, van groot belang kunnen zijn.

Afb. 2: Dina Gilio-Whitaker, *As long as grass grows. The Indigenous fight for environmental justice from colonization to Standing Rock*. Boston, Beacon Press, 2019. 224 pagina's, €22,99. Bron: AK Press.

Een open wond

Wieger Lagerveld

Op 25 mei dit jaar werd de Afro-Amerikaanse man George Floyd vermoord door de politie tijdens een buitensporig gewelddadige arrestatie. De moord had landelijke protesten tot gevolg, die nogmaals de sociaal ongelijke positie van zwarten ten opzichte van witten in Amerika aantoonde. Iets wat zijn oorsprong vindt in haar geschiedenis van slavernij en segregatie. Het is een 'open wond' die filosofe Susan Neiman in haar boek onderzoekt. Hierin maakt ze de vergelijking tussen hoe Duitsland omgaat met zijn nazi-verleden en hoe Amerika omgaat met zijn verleden van slavernij en segregatie. Hoe kijken mensen in deze landen naar die donkere bladzijden uit hun geschiedenis?

Neiman maakt niet voor niets de vergelijking tussen Amerika en Duitsland. Ze groeide als Joods meisje op in de gesegregeerde zuidelijke staat Georgia. Na later vijf jaar in Israël te hebben gewoond, is Berlijn nu al twintig jaar haar thuis. Voor haar boek ging Neiman in gesprek met tientallen mensen die op verschillende manieren betrokken zijn bij de afbeelding van het verleden van de twee landen. In Duitsland zet ze dit onderzoek landelijk op en in Amerika focust ze zich op een van de armste en meest racistische staten: Mississippi.

Er zijn natuurlijk verschillen tussen

de twee donkere periodes van beide landen. Zoals het moment in de geschiedenis, de duur en de samenstelling van de gediscrimineerde groep. Neiman benoemt deze verschillen, maar voegt ook relevante nuances toe waardoor de vergelijking op sommige punten ook beter te maken is dan dat je in eerste instantie zou verwachten.

Hoewel de 'Vergangenheitsbewältigung' (vertaald als: 'omgaan met het verleden') in Duitsland niet ideaal was, stelt Neiman wel dat Amerika kan leren van de Duitsers. Net als de zuidelijke Amerikaanse staten na de Burgeroorlog, zag Duitsland zich na de Tweede Wereldoorlog als voornaamste slachtoffer. Dat idee is 180 graden gedraaid en er heerst tegenwoordig een groot taboe op het relativiseren, laat staan ontkennen, van de misdaden van de nazi's. In het zuiden van Amerika daarentegen worden de 'helden' van de Confederatie nog altijd geëerd. Neiman illustreert dit verschil overtuigend, bijvoorbeeld door te wijzen op de afbeelding van het verleden door middel van monumenten. In de Zuidelijke Staten moet een zwart persoon dagelijks een groot beeld van 'een persoon die heeft gevochten om zijn of haar grootouders in ketenen te houden' passeren. Neimann vraagt zich vervolgens af hoe het zou zijn als er in

Berlijn in elke wijk een standbeeld van een nazi zou staan. ‘Zou ik dan denken “dit is een standbeeld voor iemand die me zou hebben vermoord als hij die kans had gekregen?”’. Ze concludeert dat een persoon hierdoor telkens opnieuw angst en afkeer moet onderdrukken.

De onderdrukking van de donkere bladzijden van een geschiedenis kunnen zo leiden tot onderdrukking in het heden. Neiman stelt dan ook dat als die wond uit het verleden niet onder ogen wordt gezien deze op termijn open gaat. Met de reactie op de dood van George Floyd heeft Neiman daarin gelijk gekregen. Neiman begint hoopvol met het schrijven van haar boek, mede door de verkiezingsoverwinning van Barack Obama. Die hoop op een Amerika die haar slavernij en segregatie verleden onder ogen ziet en haar verantwoordelijkheid neemt, vervliegt echter aan het einde; sterk ingegeven door het presidentschap van Donald Trump. Hoewel Neiman haar boek enigszins in mineur eindigt, ziet zij ook hoe de moord op George Floyd grootschalige en wereldwijde anti-racisme bewegingen teweegbracht en nog altijd brengt. Neiman geeft aan weer hoop te halen uit deze ontwikkelingen.¹ Laten we hopen dat die roep voor gelijkheid niet meer neerslagen kan en zal worden. Als land kritisch naar je eigen geschiedenis kijken is daarbij cruciaal, hoe confronterend dat ook mag zijn.

¹ Einstein Forum (2020, 30 juni), *Noam Chomsky and Susan Neiman: Back Lives Matter, Universalism and Hopes for the left*. Geraadpleegd van: <https://www.youtube.com/watch?v=efRsPcDuHmE>.

Onderdrukking van de geschiedenis kan leiden tot onderdrukking in het heden.

Afb. 1: Susan Neiman, *Wat we van de Duitsers kunnen leren*. Uitgeverij Lemniscaat, Rotterdam, 2020. 639 pagina's, €39,95.

